

הרקע ההיסטורי להקמת המדינה

ד"ר אסף ידידיה

עריכה ועיבוד דידקטי: ריקי ממן

**הרחבה ומבוא לנושא הרקע ההיסטורי להקמת
מדינת ישראל**

**מותאם לתכנית הלימודים המעודכנת באזרחות
של משרד החינוך**

אורות ישראל

מכללה אקדמית לחינוך

מייסודן של מכללות מורשת יעקב ואורות ישראל

**המכללה
למדינאות**

עומק. אינטלקט. מנהיגות.

פתח דבר

"אינני מטיף לאיזה אידיאל חדש, כי ישן נושן הוא.

זאת היא מחשבת כלנו – וזה כחה – עתיקה לימים היא כהעם עצמו, שלא חדל מעולם, אף בעתות קשות ורעות, לדגול בשמה.

נפלא הדבר, כי אנחנו היהודים חלמנו את החלום המלכותי הזה במשך הלילה הארוך של דברי-ימינו. והנה האיר היום. עלינו רק להעביר את השנה מעינינו, לחלץ את עצמותינו ולהפוך את החלום לדבר שבמציאות..." (תאודור הרצל, פתרון לשאלת היהודים, "Jewish Chronicle" מיום 17/1/1896)

לכל מדינה אופי ייחודי הנובע ממקורות התרבות וההיסטוריה שלה. במדינת ישראל בולטת במיוחד המשמעות הדרמטית של ההיסטוריה רבת השנים של עם ישראל בארצו ובגולה. רבים ממייסדי המדינה, הוגיה ומנהיגיה הדגישו את הערכים המודרניים ואף את השאיפה לעצב עברי חדש, אך גם הם השכילו להכיר בשורשיו העמוקים של העם היהודי ותרבותו, כיסוד להקמת המדינה היהודית בעת החדשה.

מורים ומורות יקרים,

הפרק בתוכנית הלימודים "הרקע ההיסטורי להקמת מדינת ישראל" משלים יסוד משמעותי לטיפולו של אזרח מעורב ואכפתי והוא השייכות אל השורשים העמוקים של המדינה, מתוך קשר אמיץ אל הרצף ההיסטורי שהביא להקמתה. אובדן הרצף ההיסטורי עלול להביא לגידולו של דור צעיר מנותק שיתקשה להזדהות עם ערכיה של המדינה ולהתמודד עם האתגרים העומדים בפני הצדקת קיומה כמדינה יהודית.

חוברת זו, פרי עיונו של ד"ר אסף ידידיה בעיבודה של הגב' ריקי ממן מנהלת תחום הוראת אזרחות והיסטוריה במכללה, מאפשרת לכם למוד תמציתי ומעמיק בסוגיה חשובה זו, לקראת הוראתה בבתי הספר.

אני מבקש להודות למכללה האקדמית לחינוך "אורות ישראל", לנשיא המכללה הרב פרופ' גוטל וליו"ר חבר הנאמנים, הרב חיים פוגל על שותפותם הפוריה במפעל חינוכי זה.

בברכת למוד פורה ומעמיק

עמית הלוי, מנכ"ל המכללה למדינאות

ירושלים, אלול תשע"ג

תוכן עניינים

9.....	מבוא
10.....	מסורת ומודרניות בתנועה הלאומית היהודית
13.....	הצעה לפעילות בכיתה: הזיקה לארץ ישראל לאורך הדורות
15.....	תיבת הרחבה: מבשרי הציונות
17.....	תיבת הרחבה: הויכוח עם הרפורמה
19.....	המאה התשע עשרה – התעוררות לאומית
21.....	הצעות להוראה
22.....	תגובות הקהילות היהודיות לאמנציפציה
26.....	נקודת המפנה: התנועה הציונית
28.....	הצעות להוראה
30.....	פריצת דרך: ההכרה הבינלאומית
34.....	שאלות ללימוד הצהרת בלפור וכתב המנדט
36.....	תקוות ואכזבות: המנדט ויישומו
39.....	משימת השוואת טקסטים: "הספר הלבן של מקדונאלד" מול כתב המנדט
43.....	הישורת האחרונה
46.....	עזרים דידיקטיים
49.....	מערכי שיעור
46.....	ההתעוררות הלאומית של המאה ה-19: הזיקה לארץ ישראל לאורך הדורות
57.....	התעוררות לאומית במאה התשע עשרה
63.....	ההכרה הבינלאומית במפעל הציוני: הצהרת בלפור וכתב המנדט
67.....	המנדט הבריטי על ארץ ישראל – תקוות ואכזבות
72.....	הכרזת העצמאות ומלחמת העצמאות

מבוא

מדינת ישראל לא נולדה ב-1948 יש מאין. יחידה זאת באה לתאר תיאור עשיר, מלא ומעמיק את התהליכים ההיסטוריים, החברתיים, הפוליטיים והדיפלומטיים שהביאו להקמת מדינת ישראל. תהליכים אלה קשורים קשר אמיץ עם רעיונות היסוד של המדינה, האתוס של המדינה היהודית והאופן בו סודרו מוסדותיה של המדינה. ההבנה כיצד ומדוע הוקמה מדינת ישראל נוגעת לסוגיות האקטואליות ביותר של מדינת ישראל כיום.

קולות רבים בציבוריות הישראלית קושרים את הקמתה של מדינת ישראל לזוועות השואה, וסבורים שהשואה נתנה לעם היהודי את הלגיטימציה הבינלאומית להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל שבה יוכל לממש הלכה למעשה את הציווי "לעולם לא עוד". אך סיפורה של המדינה היהודית מתחיל שנים רבות לפני השואה, בהתעוררות הלאומית היהודית של המאה התשע עשרה, בפיתוח התנועה הציונית והיישוב היהודי. עם זאת, גם אלה שיזמו והגו את הרעיון הציוני לא פעלו בחלל ריק. השאיפה הציונית למולדת יהודית בארץ ישראל נשענה על זיכרון היסטורי יהודי ארוך טווח. מבשרי הציונות ואבות הציונות הגדולים ראו עצמם כמחדשי הלאומיות היהודית הקדומה, מעוררים של רעיון ישן נושן. גם הישגיה הדיפלומטיים הגדולים של הציונות כמו 'הצהרת בלפור' וכתב המנדט ניתנו להם מתוך "הכרה לקשר ההיסטורי של עם היהודי עם פלשתינה, ובזכותו לכינון מחדש של ביתו הלאומי בארץ זו" (כתב המנדט, 1922).

היחידה שלפנינו מחילה את סקירתה עם תנועת "חיבת ציון" ומקורותיה. בהמשך נתאר את התמורות שחלו במאה התשע עשרה שאפשרו את ההתעוררות הלאומית היהודית ואת התפתחות התנועה הציונית: החידוש שבה, מטרתיה ופעילותה, ההישגים הדיפלומטיים הגדולים שלה: הצהרת בלפור וכתב המנדט. לבסוף נתאר את המציאות של המנדט הבריטי בשנות ה-30 וה-40: נסיגת בריטניה מהתחייבויותיה, ההתנגדות הציונית למדיניות הבריטית ולבסוף תכנית החלוקה, מלחמת העצמאות והכרזת העצמאות היהודית.

מסורת ומודרניות בתנועה הלאומית היהודית

בעשורים האחרונים של המאה התשע עשרה החלה התעוררות לאומית יהודית. תנועת "חיבת ציון" שפעלה בשנים אלה קראה לחידוש הלאומיות היהודית, ולקראת סוף המאה התפתחה לתנועה הציונית שפעלה לכינון מדינה יהודית בארץ ישראל. ההתעוררות הלאומית של המאה התשע עשרה הופיעה על בסיס הכמיהה היהודית ארוכת השנים לחזרה ללאומיות היהודית הקדומה.

בשנת 1862 כתב הוגה הדעות היהודי משה הס (1812-1875), שנמנה כמה שנים קודם לכן על חוג מקורביו של קרל מרקס, את ספרו "רומי וירושלים". בספר זה קרא הס להתעוררות לאומית של העם היהודי ולהקמת מדינה יהודית מודרנית וסוציאליסטית בארץ ישראל. הס שהושפע מהתנועות הלאומיות של עמי אירופה, ובייחוד מזו האיטלקית, שהצליחה להביא לאיחודה של איטליה בשנת 1860, לא פסח בספרו גם על חוויות מעצבות מתקופת ילדותו בבית סבו האדוק מבון, שהותירו את רישומם עליו גם בימי בגרותו:

"זקני הראה לי פעם זיתים ותמרים: "הפירות הללו", הסביר לי בעיניים מאירות, "גדלים בארץ ישראל. כל מה שמעלה את זכר ארץ ישראל מעורר אהבה וכבוד ויקר בלב היהודי ירא השמים, כדומה לזיכרונות ימים עברו מן הנעורים בבית אביו. [...]"
זקני היה אחד מאותם מופלגים בתורה ויראת שמים שלא עשה את תורתו קרדום לחפור בו ולמרות סמיכתו לרבנות לא רצה להשתמש בתגה זו. ככלות עמל יומו היה קובע עתים לתורה משעת ערב ועד חצות הלילה כל ימות השנה. ורק בבוא 'תשעת הימים' הפסיק [הסב] ממשנתו. אז היה קורא עם נכדיו, שהיה מושיבם ערים עד חצות הלילה, את אגדות החורבן והגלות. והיו עיניו זולגות דמעות ויורדות על זקנו הלבן כשלג; אף אנחנו, הילדים, לא יכולנו להתאפק אותה שעה והיינו גועים בבכיה"¹.

ימי האבלות על החורבן היו שיאם של הביטויים המעשיים של כמיהת הדורות לשיבת ציון, כפי שעוצבו על ידי חז"ל לאחר חורבן הבית השני ובאו לידי ביטוי בתעניות, קינות, תפילות ובמנהגים שונים, כדוגמת הצהרת כל חתן, קבל עם ועדה, תחת החופה: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני...". בכל תשעה באב קוראים יהודים את מגילת

1 משה הס, רומי וירושלים וכתבים יהודיים אחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 40-41.

איכה, המקוננת על חורבן בית המקדש ומסתיימת בקריאה התמציתית "חדש ימינו כקדם". כל אלה מקפלים בתוכם את אותה כמיהה מתמשכת לשוב לציון ולקומם את החיים היהודים המדיניים והדתיים שאבדו. כבר עצם תפיסת המציאות ההיסטורית כ"גלות" טמנה בחובה את הנחת היסוד, שהמציאות בה אין ליהודים מדינה משלהם והם חיים בקרב עמים אחרים היא מציאות זמנית ולא טבעית והיא חייבת להשתנות. **ההתעוררות הלאומית היהודית של המחצית השנייה של המאה התשע עשרה הופיעה על בסיס אותה כמיהה שעברה מדור לדור במהלך השנים.**

הס לא היה היחיד באותה העת שדיבר על חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל. באותה העת הופיעו באירופה הוגים יהודים כדוגמת הרבנים צבי הירש קלישר, יהודה אלקלעי ויוסף טנונק והעיתונאי דוד גורדון, שהפיצו רעיונות ותוכניות דומים לאלה של הס. כמוהו גם הם נחרדו מהמגמות האנטי לאומיות של הרפורמה ומנטישתה את הסממנים הלאומיים ביהדות ובראשם תקוות הגאולה הלאומית בציון. כמוהו גם הם התפעלו מההתעוררות הלאומית של עמי אירופה (יוונים², איטלקים³, פולנים⁴, הונגרים⁵ וכו') וממאבקייהם לריבונות. כך למשל כתב הרב קלישר בפתח המהדורה השנייה ספרו "דרישת ציון", שהתפרסמה בשנת 1866:

"לגאון ולתפארת היא לעם ישורון אשר לאהבת ארץ אבות ידרושון, הנקרא נאטיאנאלע [לאומיות], וכי נופלים אנחנו מכל העמים, אשר דמם ורכושם כאפס נחשב למו נגד אהבת ארצם ועמם? שימו נא לב מה עשו אנשי איטאליען, עם פולין, מדינת אונגארין, אשר השליכו נפשם מנגד כספם וזהבם עד אשר דק יטחנו, רוח תשאם, עבור שם נחלת ארצם, ואנחנו בני ישראל אשר הארץ המפוארה משוש כל הארץ, היא לנו למורשה, ארץ

2 בשנת 1822 הכריזו היוונים על עצמאותם והתנתקותם מהאימפריה העות'מאנית, ובשנת 1832, לאחר מלחמה ממושכת, הוכרה עצמאותם.

3 בשנת 1849 פתחו האיטלקים במרד נגד האימפריה האוסטרו-הונגרית בצפון מזרח איטליה ובשנים 1860-1859 הצליחו לשחרר את צפון מזרח איטליה, למעט ונציה ששחררה ב-1867, ולאחדה עם נסיכויות איטלקיות מפוצלות: סרדיניה וטוסקנה בצפון מערב וממלכת שתי הסיציליות בדרום, אותה כבשו משליטה הזר. אך רק בשנת 1870 הושלם איחודה של איטליה, שרומא בירתה, לאחר כיבוש העיר מידי האפיפיור וצבאו.

4 הפולנים בפולין הקונגרסאית פתחו בשתי מרידות לאומיות כנגד האימפריה הרוסית (1832 ו-1863), אך הם לא זכו לעצמאות עד לאחר מלחמת העולם הראשונה.

5 בשנת 1848, תבעו המפגינים ההונגרים בבודפשט להתנתק מאוסטריה. בדומה לבני פולין, דרישתם התממשה רק לאחר תום מלח"ע הראשונה.

אשר מכל יושבי תבל קדוש יאמר לה והיא תהילתנו, ונשים יד לפה ונהיה
כאיש אשר אין רוח בו, הלא נבזינו בעיני נפשנו, אם כל העמים עשו רק
לכבודם ואנחנו לא לבד כבוד אבותינו, אך כבוד ד' י"ש אשר בחר בציון אוה
למושב לו, אותה נדרוש...⁶

וכמו הס גם הם הגיעו למסקנה כי העידן הנוכחי שונה מקודמיו ומאפשר לממש את
כמיהת הדורות לשוב לציון.

6 ישראל קלויזנר (עורך), הכתבים הציוניים של הרב צבי הירש קלישר, ירושלים תש"ז, עמ' קכ"ט.

הצעה לפעילות בכיתה: הזיקה לארץ ישראל לאורך הדורות

חלקו את הכיתה לקבוצות וחלקו להם את הכרטיסיות הבאות. כל קבוצה מתבקשת לקרוא את הקטע ולענות על השאלות. שרטטו על הלוח ציר זמן ומקמו את האירועים המופיעים בכרטיסיות: לאילו אירועים מתייחסים? מתי נכתבו?

ניתן לראות כי לאחר שיצאו ישראל לגלות לא שכחו את ארץ מולדתם, וקיוו לחזור אליה לאורך הדורות. תקווה זאת נשאו בקרבם אלפיים שנה, עד לזמנו של הרצל והציונות.

*"וְלִירוּשָׁלַיִם עֵינֶיךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב. וְתִשְׁכַּן בְּתוֹכָהּ כְּאִשֶׁר דְּבַרְתָּ. וּבָנָה אוֹתָהּ
בְּקֶרֶב בְּיָמֵינוּ בְּיַן עוֹלָם. וְכִסָּא דְדָוִד מְהֵרָה לְתוֹכָהּ תִּכְיֶין"*

*"תִּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֵרוּתֵנוּ וְשָׂא נֶס לְקֶבֶץ גְּלוּתֵינוּ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד מְהֵרָה
מֵאֲרֻבַּע כְּנָפוֹת הָאָרֶץ לְאַרְצֵנוּ"*

(מתוך התפילה)

את התפילות האלה נוהגים יהודים לומר שלוש פעמים ביום. מה הם מבקשים?

מנהגים:

- להתפלל לכיוון ארץ ישראל (ובארץ לכיוון ירושלים)
- בעת צביעת בית נוהגים להשאיר חלק לא מסויד כ"זכר למקדש"
- אכילת פירות מיובשים מארץ ישראל בט"ו בשבט
- החתן שובר כוס בחתונתו ואומר "אם אֶשְׁכַּחךְ יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכַּח יָמֵינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנֵי לֶחֶבִי אִם לֹא אֶזְכְּרֶכִי, אִם לֹא אֶעֱלֶה אֶת יְרוּשָׁלַיִם עַל רֹאשׁ שְׂמֹחֲתִי"

מה מבטאים מנהגים אלה? כמה פעמים ביום/בשנה נזכר יהודי בחורבן ירושלים ובארץ ישראל?

לְבִי בְּמִזְרַח וְאֲנֹכִי בְּסוּף מִעֶרֶב
אֵיךְ אֶטְעֶמָה אֶת אֲשֶׁר אֵכֵל וְאֵיךְ יַעֲרֵב
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרֵי וְאֶסְרִי, בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֲדוֹם וְאֲנִי בְּכַבֵּל עֶרֶב
יִקַּל בְּעֵינַי עֵזֶב כָּל טוֹב סִפְרֵךְ, כְּמוֹ
יִקַּר בְּעֵינַי רְאוֹת עִפְרוֹת דְּבִיר נְחֹרֵב
(רבי יהודה הלוי)

מהו "מזרח" ומהו "מערב" בשיר?
למה משתוקק המשורר? כמה זמן עבר מאז יציאת בני ישראל לגלות?

"ארץ ישראל היא ארץ מולדת אבותינו היקרה לנו ועד נצח לא נשכחה,
יחד לב כל איש מאיתנו ונפשותינו משתוקקת לשוב אליה" (הרצל, מדינת
היהודים)

שימו לב: מולדת היא הארץ בה נולדת, האם הרצל נולד בישראל? מדוע
אם כן הוא קורא לה "מולדת"?

ההוגים היהודים של המאה ה-19 אותם הזכרנו: משה הס, הרב יהודה אלקלעי, הרב צבי הירש קלישר ואחרים, קראו לחדש את ההיבטים הלאומיים של היהדות, שנשארו רדומים מאז גלו ישראל מארצם, ולפעול למען קיבוץ גלויות (עליה), חידוש המדינה היהודית וחידוש השפה העברית.

חישוב עם התלמידים: אילו עקרונות של הציונות הם מביעים בדבריהם? למה הם קוראים?

הרב יהודה אלקלעי ראש קהילת זמלין, בירת סרביה.

" תחילת הגאולה היא לפדות את ירושלים לתת גאולה בארץ לכוון קולוניות, כמו שנאמר: פרזות תשב ירושלים. ואתם תלוקטו אחד לאחד בני ישראל, ליישב את הארץ ומשיח בן דוד לא יבוא עד שתהיה הארץ מיושבת ...

ועתה עליכם המצוה הזאת קנו לכם את האחוזות העומדות על אבן המקח בשם כל ישראל, ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ ותחלקו את הארץ למידות ואיש איש מבני ישראל יקנה לו מידה אחת אחוזת נחלה בארץ כי היא חלק העולם הבא" (מתוך: מכתב, עברי אנכי, 1873)

"והנה באמת ובאמונה כי הדבר הזה הכרח גדול הוא אצלנו לקבץ פזורנו מארבע כנפות הארץ להיות באגודה אחת, כי בעוונותינו הרבים מפוזרים אנו מופרדים מאוד איש מאחיו, כי לכל מדינה ומדינה יש להם כתב ולשון מיוחד ומנהג מיוחד מה שמפריד הקיבוץ ומעכב הגאולה. מעיד אני עלי שכל ימי נצטערתי על דבר זה ולא טוב עשו אבותינו שכל כך השכיחו את לשוננו הקדושה, ונעשתה אומתנו לשבעים אומות ולשוננו לשבעים לשונות אל כל המקומות אשר נפוצו בם... ולכן אין להתייאש כי אם להשתדל ברב עוז ותעצומות להקים את לשוננו ולהעמידה ולעשות אותה עיקר והקב"ה ישפוך רוחו על המלמדים ועל התלמידים ועל הבנים ועל הבנות וילמדו לדבר צחות" (מנחת יהודה, 1840)

צבי הירש גרץ היסטוריון וחוקר יהדות ומקרא

"היהדות איננה דת של יחידים, אלא של כלל הקיבוץ, ופירושו של דבר: היהדות במובנה המדויק אינה כלל דת – אם מבינים בה בזו את היחס של בן האדם אל בוראו ותקוותיו לגורל חייו בעולם הזה – אלא היא לפי דיוק מובנה חוקת מדינה... הביטוי המוחשי למושגים מופשטים אלה הם החוקה הנגלית – תורה – וארץ הקודש. כל מעייניו של העם נתונים לשני קניינים אלה. התורה היא נשמתו וארץ הקודש גופו של אורגאניזם מדיני מיוחד במינו זה... היהדות ללא קרקע מוצק של חיי מדינה דומה לעץ נבוב מבפנים, עקור למחצה, שרק צמרתו מצמיחה עלים, אבל אין בכוחו עוד לשלוח פארות וענפים". (המבנה של ההיסטוריה היהודית, 1846)

הרב צבי הירש קלישר תלמידו של רבי עקיבא איגר

"ידידי הקורא, הסר מעטה ההרגל מעליך, אשר המון עם יחשבון, כי כרגע יריע אף יצריח משיח צדקנו, ויתקע בשופר גדול להרעיש כל יושבי תבל. לא כן, כי ראשית הגאולה על ידי התעוררות רוח נדיבים ועל ידי רצון המלכויות לקבץ מעט מני פזורי ישראל לאדמת קודש" (דרישת ציון, 1862)

משה הס סופר והוגה דעות, אבי הסוציאליזם הציוני

"רעיון אחד שב וניצב חי לנגדי, אם כי סבור הייתי כי כבר החנקתיו בלבי לעד: הלא הוא הרעיון על לאומיותי, על אחדות שאין להפרידה ממורשת אבותי, מארץ הקודש ומעיר הנצחים, ממקום לידתה של האמונה באחדות החיים האלוהית ומברית האחוה העתידה להיכרת בין כל בני האדם"

"יהודי ירא שמיים הוא ראשית כל פטריוט יהודי. היהודי בן "האופנה החדשה", המתכחש ללאומיות הישראלית לא כופר בלבד הוא, פורש מבחינת הדת, אלא גם בוגד בעמו ובמוצאו ובמשפחתו. אילו אמת היא שהאמנציפציה של היהודים בגלות אינה יכולה לדור בכפיפה אחת עם הלאומיות הישראלית, כי עתה אין ליהודי אלא להפנות עורף לאמנציפציה" (רומי וירושלים, 1862)

תיבת הרחבה – היכוח עם הרפורמה

מבשרי הציונות נחרדו מתנועת הרפורמה כיוון שזו ביקשה לבטל את ההיבטים הלאומיים ביהדות ולהגדירה כעדה דתית בלבד, וקראה ליהודים להתיישב במקומות מגוריהם ולוותר על התקווה לשוב לארץ ישראל. הוגים כמו הרב אלקלעי והרב קלישר ראו בכך ויתור על עקרונות יסודיים ביהדות, בלעדיהם היא איננה שלמה. תקוות הגאולה היהודית היא חזרה אל הקיום המדיני היהודי, והם ראו את הרפורמים ככאלה שהתייאשו מן הגאולה.

את עמדתה של התנועה הרפורמית, שהתעצבה עוד בקרב היהדות הליברלית בגרמניה, שהכריזה כי ברלין היא ירושלים שלנו ונהר הריין הוא הירדן שלנו, ניתן לראות בבהירות ב"מצע פיטסבורג" המציג את עקרונות היסוד של התנועה הרפורמית בארה"ב כפי שנוסחו בכנס פיטסבורג בשנת 1885:

"אנו רואים בעידן המודרני של תרבות אוניברסאלית של הלב והשכל את פעמי הגשמתה של התקווה המשיחית הנאצלת של ישראל לכינון מלכות האמת, הצדק והשלום בקרב האנושות כולה. לא עוד רואים אנו בעצמנו לאום, כי אם עדה דתית, ולפיכך אין אנו מצפים לא לשיבה לארץ ישראל, לא לחידוש עבודת הקרבנות בידי בני אהרון, ולא לחידוש אי אלה מן החוקים שעניינם המדינה היהודית"

תגובתו של הרב אלקלעי להשמטת התפילות על שיבת ציון מסידורי התפילה הרפורמיים:

"וזאת ליהודה ויאמר, קנא קנאתי לה' צבאות כי עזבו בריתו בני ישראל. חדשים מקרוב באו לא שערום אבותינו. סיעת ארמילוס [כינוי גנאי לתנועה הרפורמית] אשר נתייאשו מן הגאולה והשמיטו מנוסח התפילה בונה ירושלים ואת צמח דוד מהרה תצמיח. ועפ"י הדברים האלה התחילו לבקש אחוזה בארץ מגוריהם, וכאשר השיבו יושבי הארץ לאמר: איכה תבקשו אזרחיות בארץ ואתם מובדלים ממנו וכל מגמתכם לארץ אבותיכם. והם התחילו לעשות כמעשיהם למצוא חן בעיניהם והתירו להתחתן במ להתקרב אליהם להשיג בקשתם מאת יושבי הארץ, עד שהעיזו פניהם לנתוש ולנתוך את יסודי התורה לבטל שבת ומילה, ומבלי בושת פנים כינו את אסיפתם בשם רפורמה, כלומר תיקון, על דרך סגי נהור. כי משחיתים הם את בריאת העולם אשר ברא אלהים לעשות את השבת סוף מעשה במחשבה תחילה (קול מבשר, 1852)

"הן בעוון מן היום ההוא נתיאשו אחינו מן הגאולה והתחילו לבקש אחוזה בארץ מגוריהם, והתחילו החדשים לדרוש בראשי העם אגדות של דופי ואמרו, כי גאולתנו היא שנשיג החירות והאזרחיות בארצות מגורינו, ואמרו שאין קדושה ומעלה ויתרון לארץ ישראל על שאר הארצות, ואמרו נהיה כגויים כמשפחות האדמה, והתחילו לעשות כמעשיהם להתקרב אליהם להשיג בקשתם מאת יושבי הארץ"
(קבוץ גליות, 1869)

המאה התשע עשרה – התעוררות לאומית

האמנציפציה (שוויון זכויות) בה זכו יהודי מערב ומרכז אירופה במהלך המאה התשע עשרה, והמאבק לקראתה הביאו למגמות סותרות בחברה היהודית. מצד אחד, האמנציפציה הביאה למגמות פיצול ופירוד ולהזדהות של היהודים עם המדינות בהן חיו על חשבון הסולידריות היהודית ותקוות הגאולה הלאומית בציון. אך מאידך הופיעו גם מגמות הפוכות. האפשרויות החברתיות והכלכליות, שנפתחו בפני היהודים הצמיחו אישים בעלי השפעה פוליטית ניכרת, שחרגה מארץ מגוריהם, שפעלו למען בני עמם הקרובים והרחוקים במישורים שונים. מעבר לתועלת הספציפית של פועלם הם סימלו את האחדות הלאומית והסולידריות היהודית, שלא נס ליחן.

חברת "כל ישראל חברים", שנוסדה בפריס בשנת 1860 על ידי יהודים צרפתים בעלי שם וחרתה על דגלה לסייע ליהודים מדוכאים ונזקקים בכל מקום שהם, ביטאה כבר בשמה, עוד לפני שהחלה לפעול, את העקרונות הללו. משה מונטיפיורי, שפעל למען יהודי ארץ ישראל, רוסיה ומרוקו, כשם שפעל למען יהודי מדינתו אנגליה, גילם למעשה את התפקיד שמילאו מנהיגי הארגונים האוטונומיים היהודיים עד לסוף המאה השמונה עשרה, ואף מעבר לכך, בשמירת הקשר בין הקיבוצים היהודיים בארצות השונות. דמותו הפכה לסמל של סולידריות יהודיות ונתפסה כחוליה מגשרת בין ארצות מערב אירופה ויהדות ארצות מזרח אירופה והמזרח התיכון, בין אדוקים ומשכילים ובין היישוב היהודי בארץ ישראל לקהילות היהודיות בגולה.

נוסדה עיתונות עברית בין קהילתית, שתרמה למגמת הלכידות של הציבור היהודי. העיתונים "המליץ", "הצפירה", "המגיד" והלבנון", שיצאו לאור באימפריה הרוסית, פרוסיה-גרמניה, צרפת וארץ ישראל, פנו ליהודים בכל מקום שהם והביאו דיווחים על הנעשה בקהילות ישראל השונות.

האמנציפציה והתערות מוצלחת של יהודים בתחומים חדשים בחברה הסובבת, שבאה בעקבותיה, הביאו גם לתגובת נגד בדמות האנטישמיות המודרנית, שדובריה ביקשו להחזיר את הגלגל לאחור ולבטל את שוויון הזכויות לו זכו היהודים. אותה שנאה ישנה-חדשה הביאה רבים להבנה כי האמנציפציה לא פתרה את הבעיות שהיו מנת חלקם של היהודים בגלות וכי יש לחפש את הפיתרון באפיק אחר. באימפריה הרוסית גרו רוב יהודי העולם באותה עת, אך הוגבלו למגורים בתחום המושב בלבד. בנוסף, סבלו היהודים ברוסיה משורה ארוכה של פוגרומים אנטישמיים ביהודים. כל אלה הביאו לחפץ אדיר לעזוב את רחבי הממלכה ולתור אחר מחוזות חדשים.

הצלחת התנועות הלאומיות של מיעוטים לאומיים באימפריות רב לאומיות באירופה כדוגמת יוון ואיטליה, סיפקה דגם של פיתרון פוליטי מודרני מן המוכן, שהתלבש על המאויים הקמאיים.

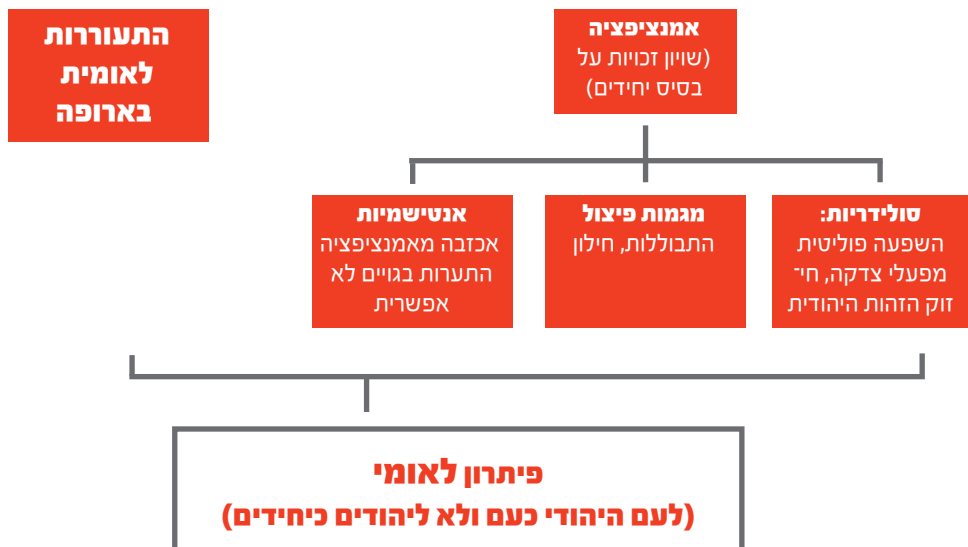
בשנת 1882 נוסדה תנועת "חיבת ציון", שאיגדה בתוכה אגודות מקומיות של חובבי ציון מכל רחבי האימפריה הרוסית. התנועה חרטה על דגלה את רעיון עליית יהודים לארץ ישראל והקמת מושבות בה. בתנועה זו נעשה ניסיון לשיתוף פעולה בין יהודים בעלי השקפות דתיות שונות ומגוונות: חילונים המעורים באינטליגנציה הרוסית, משכילים עבריים רדיקלים שאינם שומרי תורה ומצוות, משכילים עבריים מתונים ורבנים אורתודוקסים. בעקבות פעילותה, החל משנת 1882, אלפי יהודים עלו לארץ ישראל מרחבי האימפריה הרוסית ומרומניה מתוך הבנה שאין ליהודים עתיד במדינות הללו ומתוך מודעות לאומית ושאיפה ליישב את ארץ ישראל. כבר בחמש השנים הראשונות מקימים העולים כמה מושבות חקלאיות באזורים שונים בארץ ישראל. המושבות ראשון לציון, ראש פינה, זכרון יעקב, יסוד המעלה, עקרון (מזכרת בתיה), גדרה וואדי אל חנין (נס ציונה) מצטרפות למושבה פתח תקוה, שנוסדה בשנת תרל"ח (1878) על ידי בני ירושלים, לדגם חדש של מקום יישוב יהודי בארץ ישראל – המושבה החקלאית. עד לאותה העת התרכזו יהודי ארץ ישראל בעיקר בערים ירושלים, טבריה, צפת וחברון. עד סוף המאה התשע עשרה מכפילים העולים החדשים את מספר היהודים בארץ ישראל.

הצעות להוראה

אמנציפציה = כתב זכויות, שהעניק ליהודים באירופה שוויון זכויות חוקי ומלא.
האמנציפציה, שהעניקה ליהודים שוויון זכויות בארצות בהן חיו אפשרה ליהודים להשתלב בכל תחומי החיים בחברה הכללית האירופאית.
חישובו יחד עם התלמידים:

- כיצד חיו היהודים לפני קבלת האמנציפציה? [קהילות קטנות וסגורות, חיים דתיים, עיסוק במקצועות מסורתיים ומסחר]
- איך לדעתכם השפיעה האמנציפציה על חיי היהודים באירופה? [גידול במספר נישואי התערובת, גידול בהשכלה ועיסוק במקצועות חופשיים, התרחקות מהדת והמסורת היהודית, מעורבות גדולה יותר בחברה ובתרבות המקומיות]
- מדוע הביאה האמנציפציה לגידול בגילויי האנטישמיות באירופה? [ההתערות המוצלחת של היהודים בסביבתם הביאה דווקא להדגשת זרותם ולשנאה]
- כיצד השפיעה ההתעוררות הלאומית באירופה על היהודים? [היא הציגה פתרון פוליטי לשאיפה היהודית העתיקה לחיים לאומיים עצמאיים]

תגובות הקהילות היהודיות לאמנציפציה

כפי שראינו, חלק מהשלכות האמנציפציה על הקהילות היהודיות היו מגמות של פיצול והתבוללות, אך היו גם תגובות הפוכות: האמנציפציה איפשרה התערות כלכלית וחברתית של היהודים בכלכלה האירופית ואיפשרה צמיחה של יהודים בעלי אמצעים וארגונים יהודיים שפעלו כדי לשמר את הסולידריות היהודית. בין אלה היו ארגון "כל ישראל חברים", משה מונטיפיורי ועיתונות יהודית ענפה. להלן מספר דוגמאות שמאפשרות להמחיש את חיי הקהילות היהודיות במאה התשע עשרה.

משימת אינטרנט – ארגון "כל ישראל חברים"

היכנסו לאתר האינטרנט של הארגון (שפועל עד ימינו) - www.kiah.org.il
בחנו את ההיסטוריה של הארגון כפי שמופיעה באתר.

■ מהי סיסמת הארגון? מה היא מביעה?

■ מהי מטרתו?

■ באילו תחומים פעל?

הקשיבו יחד עם התלמידים לשירו של חיים חפר "השר משה מונטיפיורי".⁷

■ סמנו בשיר את מעשיו של השר מונטיפיורי

■ מה ניתן ללמוד ממילות השיר על משה מונטיפיורי?

■ מה ניתן ללמוד ממנו על הקשרים בין הקהילות היהודיות בעולם?

וכך ענה השר מונטיפיורי בדיוק
סלחו לי רבותי אך באמת אני עסוק
כי יש הרבה צרות לאחינו בעולם
הנה פוגרום ברוסיה איך לא אבוא אצלם
כי מי אם לא אני יעזור פה לכולם

וכשהיה השר מונטיפיורי בן שמונים
אז באו לביתו המלאכים הלבנים
עמדו על מיטתו וכך אמרו אליו
הקדוש ברוך הוא רוצה אותך אליו

⁷ ניתן לצפות בו בקישור <http://www.youtube.com/watch?v=BxkXjEUyssc>

והוא עלה למרכבה

ודיו לסוסים אמר

ופה מתן בסתר ושמה נדבה

ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה

ולכל היהודים שמחה וגאווה

וכל הכבוד לשר

וכשהיה השר מונטיפיורי בן תשעים

אמרו לי תעלה כי שם למעלה מבקשים

שאל אותם השר תגידו איך אוכל

איך עלילת הדם בדמשק תבוטל

הלא צריך ללכת לפחה הנבזה

להגיד לו תתבייש ואיך מרשים דבר כזה

ואם צריך לשים לו ביד איזה בקשיש

מין מתנה גדולה אך שאיש בה לא ירגיש

אז מי אם לא אני לטורקי את זה יגיש

והוא עלה למרכבה

ודיו לסוסים אמר

ופה מתן בסתר ושמה נדבה

ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה

ולכל היהודים שמחה וגאווה

וכל הכבוד לשר

וכשהיה השר מונטיפיורי בן מאה

אמר מספיק לי כבר הנשמה שלי שבעה

הלכו מיליונים לירות ופרנקים ובישליק

אבל ליהודים זה אף פעם לא הספיק

אמרו לו כבודו רק יבוא ויסתכל

צריך לבנות עוד חדר לקבר של רחל

ולהגביה את הכותל המערבי

לנוה שאננים יהודים יש להביא

ומי אם לא אתה יא מורי יא לבבי

והוא עלה למרכבה

ודיו לסוסים אמר

ופה מתן בסתר ושמה נדבה

ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה

ולכל היהודים שמחה וגאווה

וכל הכבוד לשר

וכשהיה השר בן מאה עוד שנה

נשקוהו מלאכים בנשיקה האחרונה

וכך את העיניים עצם הוא בבקשו

רק אבן ירושלמית מתחת לראשו

עטוף טלית של משי ונח בתוך ארון

גמר השר משה את מדעו האחרון

אך עוד יש אנשים המוכנים להישבע

שלפעמים בלילה כשהחושך בסביבה

ראו את מונטיפיורי על יד המרכבה

והוא עלה למרכבה

ודיו לסוסים אמר

ופה מתן בסתר ושמה נדבה

ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה

ולכל היהודים שמחה וגאווה

וכל הכבוד לשר

דוגמאות לעיתונות עברית במאה התשע עשרה:

מהי מטרתו של העיתון לפי כותרתו? [להודיע ולבשר ולהורות כל דבר הנדרש לאיש יהודי לדעת באשר הוא יהודי וחבר לחברת האדם]

- בחנו את עמוד החדשות מהעיתון "הלבנון" – מה הוא מספר?
- מאילו מקומות הוא מביא חדשות?
- מה לדעתכם מבטא עמוד החדשות על הקשרים בין היהודים בארצות שונות?

Libanon
VORMALIGE
Hebräische Ausgabe des „Israelit“
שנה תשע עשרה נומער כמ

הלבנון

מכתב עתי לבני ישראל

יחזא לאור בכל שבוע
להודיע ולבשר ולהורות כל דבר הנדרש לאיש יהודי לדעת באשר הוא יהודי וחבר לחברת האדם
מאת יחיאל ברזיל יצו.

הרף אמונת בחרתי (מהלס ק"ט)

מחירי לשנה
באלצות אשכנז 12 מאלק
באוסטריא 7 פלדין א"ו
ברוסא ופולין 50, 5 ד"כ
בידו ובעא 1 פוד טעל.
בשאר אלצות 18, 78 פלדיק.
למחלת או לרבע שנה בח"י או
רבע ממחיר הקצוב למעלה.

מחיר מודעות
20 פשעניג בעד כל שורה, ואם
נדפסה איזה פעמים יעבה רחמנא.
הדפסת עמודה מקובלת בחנם.

הרפץ להשיג את הלבנון
מ"י נוסכאלדונג או מ"י פאשאמט
ירטווי מהס בשמו האשכנזי:
HEBR. AUSG. DES ISRAELIT.
מרוססיא ירטווי מהלס על פי
האלדעסכע האלס:
J. Brill in Mainz, Deutschland
בפולין מהלס:
Ch. Czernowicz, Dzika No. 8,
in Warschau.
מחמר אשכנז לא יעלה לרפון על
מזבח הלבנון אינע מחיר לבענין.
מחמה בלתי חסדי לא יקובל.

הרשות לבני ישראל שונות מתפוצות ישראל

מחשבות לבני ישראל בסוריה. — בעת אשר אהינו הוראס את חי החשבים כחשבות הרבה אם להשיב את נרדכי ישראל מרובאניה בארץ סוריא, או לא — קשו שרים רבים ונכבדים בארץ בריטאניה לאסוף גרבות לחתלות תעלה הדיא. בראש הדברה הזאת עומד הלארד קארל אף שאפפ-סבורי (ראש לכתני הנצרים בבריטאניה) ותבטרה וויסקאנפסק מסרנאנפארד. סוכן האוצר הוא חי בעוואו. הבנקא הבריטאניה האוילאנרית ועוד שני בנקאים גדולים עוסקים הן לקבל גרבות, ורק כבני הנצרים. בקול קורא אשר ראשי הדברה הזאת הוציאו לאור יאסרו כי כל יעשע הדפסם הוא לממל שוב והסד לבני ישראל להיות לאות לבני ישראל ולכל יושבי חבל כי הנצרים מכירים להם טובה על כל השוב אשר תחילום בני ישראל לפעולות ובפזות וכו'. מהבסק אשר האסוף הדברה התמך בהלאוה עלם להחזיק את גרדי ישראל מרובאניה הדפסים להתישב בסוריא כי יקנו לפו גחלת שרה ולבנות בית וכלי כודישה וכו'. לאלה האנשים אשר הם בעלי כסף ובתריבסם בארץ סוריא וכצואו עבודה ומלאכה לרבים כאחדום תנאים, משעפ הקימה בתפיסה הלאוה. ואם ראשי הדברה יראו כי טוב ונכון הדבר לקנות בענינם שרות ושאר דברים לחלק בין היהודים מרובאניה תישות בידם לעשות בזה כמובן בעיניהם. בסוף הקול קורא יאסרו ראשי ארץ כי הם אף כי יהיו מטרורים לקבל גרדי ישראל מרובאניה בצפון ארץ סוריא. השם קרן כי יהיו מטרורים לקבל עליהם על מלכות השולטאן, ישכנו לבסוף על אוסרם היספרי את מצות רתם ואסונתם באין כדריד ומנוע. — הסכום הנאסף ביזם הראשון לפונדחת דבר הזה עולה 8,891 מנד שטנרילינג.

ברלין. — נראה תעשבים צוררי ישראל בקרית אשכנז כי עתה

הנמך ביסמארק בהתנגרותם בדבר המאנפאל של הסאבאק — כי עתה החדרה שנית הוצעה להעניצו ודעו דיעים לעורר ענאה ומדינה על ההודים. ביזם חי' לחדש הזה כדאו צוררי ישראל כבדילן אספה רבה והעניציו פיהה כקבר את פוי בלבות את ישראל כלו. ויסלח פוז הולת כל אלה אשר היעו לישראל כמת האחרות וגם את דבר התעה תצדיתא אשר נאברה סוקר וקדול בשיסא עסצלאר העלה על שפזיו. ואדרי כלה דכרו קראה כל האספה: יהי העניציו, יהי אספאני! ואחרי כן עבדו לבני וגמנו וגמרו: 1) לשלות כמתב הודה לאספאני על אשר היה הוא הראשון באין ראשם אשר העלה שאלת ההודים לסדר היום בפארלאמענט אויאני. 2) לבוא בבקשה לפי הממשלה כי חתן רת אשר כל היהודים יבחרו ברי כנסיותיהם יעסרו תחת השנהה כבודת של הפאליעטיא (שלא ישתפו שם היהודים בנות הנצרים כאשר עשו היהודים בשיסא עסצלאר.) 1) ויוען. — הממשלה הוציאה זה לא כביר לאור את מספר מספר יושבי ארצות אוסטריא (לכד הנגריה), וסרמאטסק וזה יוצא לדעת כי מספר בני ישראל באוסטריא אשר בשנת 1869 היה 880,700 נפש אדם, עלה בשנת 1880 לכך 1,006,894 נפש אדם. ולפי זה פרו הרבו ההודים באוסטריא במשך עשר שנים כמספר 168,194 נפשות. כן ירבו!

עסצלאר נאספו אל המשפד ביזם 21 לחדה, ובעשה השמינית בערב בציאתם להפסי הודים השופטים מבלי ספר דבר ככל אשר נשאלו בבית המשפד. ועשו יענשו אם יצאו כדערי אנה ואנה. רכשו ההודים היושבים בבית האסורים לוסף מהם לבלי שוב להם עד עולם.

המשפטים בהונגאריה כרה לראש השופטים בעיר ניייריאנא כי יסחר לגסור את הקידה והדרישה אודת השודים בעון הוצע כשיסא עסצלאר, והשופט ענה את היוען כי הוא סוכרה ללארד עוד את זמן הקידה והדרישה, אולי ינה אור על השבת הדבר הזה, כי כהקידה והדרישה שנעשה עד עתה אין ביד השופטים אף להעמיד את הודים כמשפד.

מירושלים. — או שופטים שמיטה רעה ומצננת. בני הכרת צודדי נשיות כבני ישראל, כראותם כי אין חנו ואין מרסם אה העינים מרובאניה אשר העפילו לעלות לארץ התקומם לאוחו בארץ חזקה להם לבסוף נשני, ותם הדים לנוע בראש כל הוצותי. — כראות בני המיסאן הבריטאנית הדבר הזה הקיסר אורבים על הדרך העולה מיפו לירושלם ותחתייה רחוי היהודים הי

נקודת המפנה: התנועה הציונית

ההתעוררות הלאומית של שנות השמונים של המאה התשע עשרה עדיין לא חדרה לתוככי הקהילות ורבים עמדו מן הצד וחכו לראות מה ילד יום. גם תוכנית הפעולה של חֵבֶת צִיּוֹן, על כל הישגיה המעשיים, לא הראתה את הדרך להגשמת משא הנפש של הדורות. מי שהוציא את התנועה הלאומית היהודית מן המצר, קבע לה יעד כוללני והתווה תכנית פעולה חדשה ומהפכנית היה בנימין זאב הרצל (1860-1904) – מייסד ההסתדרות הציונית והעומד בראשה בין השנים 1897--1904. הרצל, שגדל במשפחה יהודית ליברלית באימפריה האוסטרו הונגרית, הגיע בשלב מתקדם של חייו להכרה כי היהודים הינם בני לאום אחד ולא רק בני דת משותפת, כפי שסברו יהודים ליברלים במרכז ומערב אירופה. באופן זה הוא הסביר את עליית האנטישמיות המודרנית בעקבות האמנציפציה והשתלבותם המואצת של יהודים בחברה הסובבת. מכיוון שהיהודים הם לאום נפרד מהלאום, שבארצו הם יושבים, על כן לעולם הם לא יוכלו להיטמע בקרבו באמת וניסיונות ההיטמעות רק יביאו ליתר דחייה והתנגדות. הפיתרון היחיד למצבם הבלתי טבעי של היהודים הוא מדינה-לאומי. על היהודים להקים מדינה משלהם בארץ אבותיהם. בשנת 1896 פרסם את ספרו "מדינת היהודים" בו פרש את פרשנותו לבעיית היהודים ותכניתו הציונית מדינית לפיתרון הבעיה. **את ספרו זה הוא פתח בהצהרה, כי הרעיון שהוא בא להרצות עליו בחיבור זה, רעיון ישן נושן הוא, הלא הוא רעיון תקומת מדינת היהודים.** בדומה להם גם הרצל הכיר בעוצמתה של כמיהת הדורות לשוב לציון.

הרצל הצליח לכנס כמאתיים נציגים יהודיים מקהילות שונות ברחבי העולם ויסד למעשה לראשונה, בשנות הגלות הארוכות, פרלמנט יהודי עולמי. בקונגרס הציוני הראשון, שהתכנס בבאזל בקיץ 1897, התקבלה התכנית הקובעת, כי היעד של ההסתדרות הציונית הוא "להקים בית מולדת לעם ישראל בארץ ישראל, המובטח לפי משפט הכלל". המילה "מדינה" נשמטה ממצע התנועה כדי לא לקרוא תיגר על ריבונותה של האימפריה העות'מאנית. לאחר הקונגרס הציוני הראשון כתב הרצל ביומנו:

"אם אמצה את קונגרס באזל כדיבור אחד – שאזהר שלא להגותו ברבים – הריהו זה: בבאזל יסדתי את מדינת היהודים. אם אומר זאת היום בקול, יענה לי צחוק כללי. אולי בעוד חמש שנים, בוודאי בעוד חמישים שנה, יודו בכך כולם. יסודה של המדינה, בעיקרו של דבר, טמון במאווי העם למדינה, ואף במאווייו של יחיד בעל עוצמה מספקת. טריטוריה היא רק התשתית הגשמית; גם במקום שיש לה טריטוריה, תמיד המדינה היא משהו מופשט. [...]"

יצרתי אפוא בבאזל את הדבר האבסטרקטי הזה, הנעלם, משום כך, מעיני רוב הבריות. [נעשיתי זאת] בעצם באמצעים מזעריים. אט אט דרבנתי את האנשים אל הלך מחשבה של המדינה והקניתי להם את התחושה שהם- הם האספה הלאומית".⁸

תכנית הפעולה להשגת יעד זה כללה בעיקר פעילות דיפלומטית ענפה להביא להכרה של מנהיגי המעצמות האירופיות: גרמניה, אוסטרו-הונגריה, אנגליה, צרפת ורוסיה והשולטאן העות'מאני בזכותו של העם היהודי להקים מדינה ריבונית משלו בארץ אבותיו. הכרה זו נקראה הצ'ארטר הבינלאומי. בשנותיו האחרונות פעל הרצל ללא לאות במישור הדיפלומטי להשגת הצ'ארטר המיוחל. הוא נפגש לשם כך עם השולטאן העות'מאני, קיסר גרמניה, ראש ממשלת אוסטריה, שר המושבות הבריטי, שר הפנים הרוסי, האפיפיור פיוס העשירי ושועי עולם נוספים. זאת לצד פעילות ההסתדרות הציונית לרכישת קרקעות בארץ ישראל ע"י קק"ל, ביסוס הבנק הציוני וכיבוש הקהילות לרעיון הציוני. ניסיונותיו עלו בתוהו והוא נפטר בגיל ארבעים וארבע מבלי שיצליח להשיג הכרה מדינית משמעותית. אך הארגון שייסד, כמו גם התסיסה שחולל בקרב היהודים, והעלאת הדרישה המדינית היהודית לסדר היום הבינלאומי נותרו ירושות משמעותיות וכבדות משקל, שבבוא היום הצליחו להביא להגשמת החלום של מייסד התנועה הציונית.

בשנים שלאחר פטירת הרצל הצליחה התנועה הציונית להכות שורשים בקרב קהילות יהודיות ברחבי העולם ואף להתרחב, אך במישור הדיפלומטי לא נרשמה כל פריצת דרך. לתנועה הציונות קמו מתנגדים משני כיוונים מרכזיים. משמאל, יהודים ליברלים שראו ביהדות דת בלבד וראו עצמם כבני הלאום שבקרבו ישבו. עוד קודם לכן הם נטשו את חזון הגאולה הלאומית בציון וראו בארץ מגוריהם את מולדתם האחת והיחידה. הללו חששו שהצלחת הציונות תשמוט את הקרקע של האמנציפציה עליה הם יושבים ותתן משנה תוקף לטענות האנטישמיות, שנאמנותם של היהודים נתונה ליישות זרה והם לא יכולים להיות חלק מהחברה הלאומית, שבתוכה הם יושבים. אליהם הצטרפו חסידי מרקס, ששללו את הלאומיות באופן כללי וייחסו חשיבות למעמד החברתי לבדו. מימין, יהודים חרדים, שאמנם לא נטשו את חזון שיבת ציון, אך טענו כלפי הציונות שהיא מזייפת את חזון הדורות, ועל כן סרבו להצטרף אליה.

8 בנימין זאב הרצל, עניין היהודים: ספרי יומן 1904-1895, א', עמ' 484-482.

הצעות להוראה

הרצל: חזונו ופעילותו

ניתן לפתוח את השיעור על המפעל הציוני במשפט הראשון מספרו של הרצל "מדינת היהודים" שמסכם יפה את חזונו: **"הרעיון שעליו אדבר בספרי זה הוא ישן נושן: לכוון ארץ מושב לבני ישראל. מכל מלא רחב התבל נשמעות תלונות על היהודים, ולקולן יתעורר הרעיון הנרדם הזה לתחיה".**

רעיונות מרכזיים נוספים של הרצל והתנועה הציונית ניתן להציג לתלמידים על ידי הצגת קטעים מכתבי הרצל המופיעים להלן, ודלייה מתוכם את הרעיונות המרכזיים:

על האנטישמיות:

האנטישמיות שבימינו איננה את אשר היה לפני, שנאה דתית, אף כי בארצות אחדות יש לה צורה דתית. השנאה שבזמן הזה שונה היא עד מאד מהשנאה לפני, ובמקום אשר תגבר חילים, רק לרגל חפש היהודים באה, בעת אשר נפקחו עיני העמים הנאורים לראות את העול הנעשה לנו והחקים המעיקים תחתינו ויאמרו לקרוא לנו דרוו, כבר אחרו את המועד. על ידי חקי הארצות לא יכולנו עוד להיות חפשים בארצות מושבותינו. אז כבר התפתחנו בחומות הגיטו והיינו לעם החי במעמד הבינוני, ובצאתנו לחפשי מתוך החומות האלה הבאנו תחרות נוראה לכל המעמד הבינוני... ומבלתי יכלת לעמוד בפני היהודים תגדל השנאה, תלך הלך וחזק בלב העמים מיום ליום ומשעה לשעה, ולא תחדל מלהתחזק עוד, כל זמן שלא יבערו את סבותיה מן הארץ" (מדינת היהודים, 1896)

הפתרון לבעיית היהודים:

"שאלת היהודים איננה, לפי דעתי, לא שאלה חברתית ולא שאלה דתית, אף כי הסכינה להתלבש באחת מהצורות האלה. שאלה לאומית היא, אשר תיפטר רק אם נעשה אותה לאחת מן השאלות המדיניות שבעולם, אשר ימתיקו עליה סוד במושב הלאומים והעמים המנומסים יחד. עם הננו, עם אחד!" (מדינת היהודים, 1896)

עתיקותו של החלום הלאומי היהודי:

”אינני מטיף לאיזה אידיאל חדש, כי ישן נושן הוא. זאת היא מחשבת כלנו – וזה כחה – עתיקה לימים היא כהעם עצמו, שלא חדל מעולם, אף בעתות קשות ורעות, לדגול בשמה. נפלא הדבר, כי אנחנו היהודים חלמנו את החלום המלכותי הזה במשך הלילה הארוך של דברי-ימינו. והנה האיר היום. עלינו רק להעביר את השנה מעינינו, לחלץ את עצמותינו ולהפוך את החלום לדבר שבמציאות” (פתרון לשאלת היהודים, 1896)

ההצעה:

”ההצעה בצורתה היסודית פשוטה היא מאד, והיא צריכה להיות בכדי שתהא מובנת לכל.

יתנו לנו להאחז בכברת ארץ מיוחדת, אשר תספיק לכל צרכי האומה, ולשבת עליה ברשותנו, והשאר יהיה נעשה בידי עצמנו.

ויסוד מדינה חדשה עומדת ברשות עצמה לא שחוק הוא; יכול הוא לקום, להיות ולצאת לפעולה... למטרה הזאת, הפשוטה מאד בעיקרה היסודי וסבוכה בדרכים המובילות אליה נחוצים לנו שני פועלים גדולים: ”אגדת היהודים” (Society of Jews) ורעותה ”החברה היהודית” (Jewish Company) ”(מדינת היהודים, 1896)

פריצת דרך: ההכרה הבינלאומית

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בקיץ 1914, הכריזה התנועה הציונית על ניטרליות. עם זאת כמה מנהיגים ציוניים שישבו בלונדון באותה העת הביעו את תמיכתם הגלויה בממלכה המאוחדת ובנות בריתה וניסו לנצל את ההזדמנות של שינוי סדרי בראשית להגשמת היעד של התנועה הציונית. הבולטים שבהם היו: ד"ר חיים וייצמן, נחום סוקולוב וזאב ז'בוטינסקי. האחרון הגה את הקמתם של הגדודים העבריים, שהנם למעשה גדודים של מתנדבים יהודיים מרחבי העולם הפועלים במסגרת הצבא הבריטי למען כיבושה של ארץ ישראל מידי העות'מאניים. ז'בוטינסקי הניח שהאימפריה העות'מאנית על סף התפוררות וכי בנות הברית בראשות בריטניה ינצחו במלחמה. ז'בוטינסקי סבר, כי באופן זה יוכלו היהודים לדרוש את ארץ ישראל מהמדינות המנצחות בזכות ולא בחסד, שהרי הטענה המוסרית שהם הקריבו עצמם למען ארץ ישראל תיזקק לזכותם. בסופו של דבר הוקמו שלושה גדודים עבריים וחלקם השתתפו בכיבוש ארץ ישראל מידי הטורקים.

בשנת 1917 פעלו וייצמן וסוקולוב למען השגת הצהרה מממשלת בריטניה המכירה בזכותו של העם היהודי להקים מדינה ריבונית בשטחי ארץ ישראל. עוד באביב 1916 נחתם הסכם סייקס-פיקו בין אנגליה לצרפת על חלוקת ההשפעה ביניהם בשטחי האימפריה העות'מאנית במזרח התיכון. וב-1917 החלו הבריטים במערכה לכיבושה של ארץ ישראל. מאמצייהם של השניים בסיוע אישים בריטיים פרו ציוניים כליונל וולטר רוטשילד והרבט סמואל נשאו הפעם פרי. בשני בנובמבר פרסם שר החוץ של בריטניה ארתור ג'יימס בלפור את הצהרה המפורסמת בשם הממשלה, שבראשה עמד לוי ג'ורג':

"ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, והיא תשמש במיטב מאמציה כדי להקל על השגת מטרה זו, בתנאי מפורש שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי-יהודיות הקיימות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני שיהודים נהנים מהם בכל ארץ אחרת".

9 בתוך: ברנרד יוסף, השלטון הבריטי בארץ ישראל, ירושלים תש"ח, עמ' 17.

Foreign Office,
November 2nd, 1917.

Dear Lord Rothschild,

I have much pleasure in conveying to you, on behalf of His Majesty's Government, the following declaration of sympathy with Jewish Zionist aspirations which has been submitted to, and approved by, the Cabinet

"His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavours to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non-Jewish communities in Palestine, or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country"

I should be grateful if you would bring this declaration to the knowledge of the Zionist Federation.

המניעים שהביאו לפרסום ההצהרה היו דתיים ואסטרטגיים. **בלפור, ליד ג'ורג' ושרים אחרים האמינו באמונה דתית בשיבת ציון ואהדו את התנועה הציונית ובלפור עצמו אף חש כי לעולם יש חוב מוסרי כלפי העם היהודי ועליו להביא קץ לרדיפותיו ולסייע לו להקים מדינה משלו.** לאחר כמה שנים, אף אמר בלפור, שבסיכומו של חשבון, היה זה המעשה הראוי ביותר שעשה בימי חייו. בהיבט האסטרטגי, בריטניה קיוותה לחזק את אחיזתה בארץ ישראל, שנמצאת במיקום אסטרטגי במעבר מאסיה לאפריקה ובשער תעלת סואץ. כמו כן רצתה לקבל את תמיכתם של יהודי ארה"ב בכניסתה למלחמת העולם הראשונה.

ההצהרה, שניתנה על ידי מעצמה עולמית, ששלטה באותה העת בשטחים נרחבים של ארץ ישראל, הכירה לראשונה בזכות הלאומית של העם היהודי להקמת יישות מדינית כלשהי בארץ ישראל. היה זה ההישג המדיני המשמעותי ביותר של התנועה הציונית עד אותה העת. **ההצהרה לא כללה הכרה בזכות לאומית כלשהי של תושבי ארץ ישראל הלא יהודים והם הוגדרו כפרטים וכעדות דתיות בלבד. בזמן הצהרת בלפור מנו תושבי ארץ ישראל הלא יהודים פחות מחצי מיליון נפש, ואף אחד, כולל הם עצמם, לא התייחס אליהם כקבוצה הומוגנית וכל שכן כלאום.** ההצהרה החישה את הגשמתו של היעד הציוני ויהודים רבים הצטרפו לתנועה הציונית והחלו להאמין באפשרות הריאלית של הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

עם תום מלחמת העולם הראשונה ביקשו המדינות המנצחות לקבוע את המפה המדינית של אזורי הלחימה מחדש על פי עיקרון ההגדרה העצמית, לפיו לעם או לאוכלוסייה מקומית יש הזכות להחליט באופן חופשי ובלא התערבות חיצונית על אופי השלטון הרצוי להם ועל האופן שבו הוא יתממש, ועל מנת להבטיח את השלום העולמי. לשם כך, הוקם בין השאר, המוסד הדיפלומטי הבינלאומי "חבר הלאומים". באופן זה פורקו האימפריות האוסטרו-הונגרית והעות'מאנית הרב לאומיות והוקמו בשטחם מדינות הומוגניות יותר, כדוגמת: צ'כוסלובקיה, יוגוסלביה ופולין, ששיטחה העיקרי היה למעשה קודם המלחמה תחת שלטון האימפריה הצארית, שבאה לקיצה בעקבות המהפכה הבולשביקית של אוקטובר 1917. נציגים של תנועות לאומיות נשלחו כדי להשפיע על החלטות וועידת השלום בפריס, שהתכנסה לאחר המלחמה כדי לקבוע את הגורל המדיני של שטחי המדינות המפסידות. ביניהם גם היו נציגי התנועה הציונית, שביקשו, שיינתן לבריטניה מנדט על שטחי ארץ ישראל כדי שיממשו את הנכתב בהצהרת בלפור. הם נמנעו מלדרוש מדינה, בשלב זה, מכיוון שידעו שבריטניה לא תסכים לוותר על השליטה על ארץ ישראל וגם מכיוון שסברו שהאוכלוסייה היהודית בארץ ישראל מועטה מדי והתשתית החומרית והכלכלית לא מפותחות דיים כדי להקים מדינה יציבה. האסטרטגיה שלהם הייתה, שתחת שלטון מנדטורי בריטי, המחויב להצהרת בלפור, יתפתח היישוב היהודי בארץ ישראל על מוסדותיו ומפעליו עד שיהיה נכון להקים מדינה עצמאית. הנחת היסוד של כל הצדדים הייתה, כי עלייה יהודית מואצת תיצור רוב יהודי מוצק בארץ ישראל במשך תקופה לא ארוכה במיוחד. באפריל 1920 התכנסו המדינות המנצחות בסן רמו שבאיטליה כדי לדון בעתיד השטחים שהיו תחת שלטון האימפריה העות'מאנית עד המלחמה. בוועידה זו הוחלט לתת לבריטניה מנדט על שטחי ארץ ישראל ממערב וממזרח לירדן כדי שתממש את הצהרת בלפור. בכך הפכה ההכרה בזכותו של העם היהודי להקים ישות מדינית בארץ ישראל לבינלאומית ולא רק בריטית.

ניסוח כתב המנדט ארך כשנתיים והושלם ביולי 1922, אז הפך למסמך משפטי בינלאומי מחייב. בסעיף 2 של כתב המנדט נכתב:

"בעל המנדט יהא אחראי להעמדת הארץ בתנאים מדיניים, אדמיניסטרטיביים וכלכליים כאלה, אשר יבטיחו את הקמתו של הבית הלאומי היהודי, כפי שנקבע בפתיחה, ואת ההתפתחות של מוסדות שלטון עצמי, וכמו כן לשמירת הזכויות האזרחיות והדתיות של כל תושבי ארץ ישראל, בלי הבדל בין עם לעם ובין דת לדת".¹⁰

10 ברנרד יוסף, שם, עמ' 271.

כתב המנדט כלל התחייבות ליצירת תנאים להקמת הבית הלאומי לעם היהודי ובראשם ההקלה על עליית יהודים לארץ ועידוד התיישבות יהודית צפופה על הקרקע, כולל על אדמות מדינה. עוד הוא מסדיר את האזרחות הארץ ישראלית לתושבי הארץ ולעולים אליה, סוג חדש של אזרחות שלא היה קיים קודם לכן. **בדומה להצהרת בלפור גם כתב המנדט לא מכיר בזכויות לאומיות של ערביי ארץ ישראל, אלא רק בזכויות הפרט וחופש הדת.** ההסתדרות הציונית הוכרה כבאה כוחם של היהודים בכל הנוגע להשתתפות בבניית הבית הלאומי.

בעקבות החלת המנדט והשינויים החוקיים, שחלו בארץ ישראל, הואצו מאמצי העלייה וההתיישבות והוקמו מוסדות כנסת ישראל, שהיו אמורים, ביחד עם מוסדות ההסתדרות הציונית, לנהל את החיים הפנימיים של היישוב היהודי המתפתח ולהוות תשתית למדינה שבדרך.

שאלות ללימוד הצהרת בלפור וכתב המנדט

- מהם המניעים של בריטניה להעניק את הצהרת בלפור?
- מה משמעותה של ההצהרה על המפעל הציוני? (חישבו מה ניסה הרצל להשיג, האם הצהרת בלפור השיגה זאת?)
- מה מצהירה ממשלת בריטניה ("ממשלת הוד מלכותו") בהצהרת בלפור?

ההצהרה כוללת ארבעה חלקים:

1. בריטניה הודיעה כי היא תומכת ("מביטה בעין יפה") בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.
 2. בריטניה מתחייבת לסייע בהקמת הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל.
 3. בריטניה הבטיחה לשמור על זכויותיהם של הלא-יהודים בארץ ישראל.
 4. בריטניה הבטיחה לשמור על זכויותיהם של היהודים מחוץ לארץ ישראל.
- מה משמעות הביטוי "בית לאומי"?

- חשבו על ההבדל בין המושגים "בית לאומי" לשמירה על ה"זכויות האזרחיות והדתיות", ומה בין "העם היהודי" ל"עדות הבלתי יהודיות"? מה ניתן ללמוד מכך על תפיסתה של בריטניה את היהודים בארץ ישראל ביחס לתושבי הארץ הלא-יהודים?

הצהרת בלפור התקבלה בקרב היישוב היהודי והתנועה הציונית בהתרגשות רבה. היו שהשוו אותה אף להצהרת כורש. נחום סוקולוב, שפעל יחד עם חיים ויצמן לקבלת ההצהרה אמר עליה כי "בתוך הסערה והאש נולדו שוב העם והארץ. המאורעות הגדולים של ימי זרובבל, עזרא ונחמיה חזרו ונשנו. בית המקדש השלישי לחירויות ישראל קם לנגד עינינו".

בחנו את הצהרת בלפור לצד הצהרת כורש. האם אתם רואים נקודות דמיון?

"ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, והיא תשמש במיטב מאמציה כדי להקל על השגת מטרה זו, בתנאי מפורש שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי-יהודיות הקיימות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני שיהודים נהנים מהם בכל ארץ אחרת" (הצהרת בלפור)

וּבְשָׁנַת אַחַת לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָלוֹת דָּבַר ה' מִפִּי יְרֵמְיָה הַעֵיִר ה' אֶת רוּחַ כְּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֹר קוֹל בְּכָל מְלָכוֹתָיו וְגַם בְּמִקְתָּב לְאִמְרוֹ כְּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס. כָּל מְמַלְכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקֵד עָלַי לְבָנוֹת לוֹ בְּבֵית בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה. מִי בָכֶם מְכַל עִמּוֹ יְהִי אֱלֹהֵיו עִמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבֶן אֶת בֵּית ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם. וְכָל הַנְּשָׂאֵר מְכַל הַמִּקְמוֹת אֲשֶׁר הוּא גָר שָׁם יִנְשְׂאוּהוּ אֲנָשֵׁי מִקְמוֹ בְּכֶסֶף וּבְזָהָב וּבְכֹשׁ וּבְבִהֶמָה עִם הַנְּדָבָה לְבֵית הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם (עזרא א)

ניתוח טקסט: כתב המנדט

מהו ההבדל העיקרי בין הצהרת בלפור לכתב המנדט (מה אופי המסמך)?
סמנו את המשפטים המצוטטים מתוך הצהרת בלפור. מהי המשמעות של ציטוט הצהרת בלפור בכתב המנדט?
מה מאשר חבר הלאומים בכתב המנדט? (החלקים המתחילים ב"הואיל")
למה מתחייבת בריטניה לפי כתב המנדט? (ראו בעיקר סעיפים 7-2, 11)
למי מיועד שטח המנדט שקיבלה בריטניה לפי כתב המנדט?
מהו היחס לתושבי הארץ הלא-יהודים? (ראו סעיפים 2, 6, 9, 15-16, 23)

שאלת אקטואליה:

הצהרת בלפור וכתב המנדט מבטאים הכרה בינלאומית בזכותו ההיסטורית של עם ישראל לבנות בית לאומי בארץ ישראל. איזו חשיבות יש להצהרת בלפור וכתב המנדט הבריטי בימינו, כשמדינת ישראל קיימת? האם גם כיום ישראל נדרשת להכרה בינלאומית? האם יש כאלה המערערים על זכותו של עם ישראל על ארץ ישראל?

תקוות ואכזבות: המנדט ויישומו

בד בבד עם התנופה שקיבלה הפרוגרמה של התנועה הציונית בעקבות הצהרת בלפור והחלטת סן רמו, נוצרה מגמה נגדית שהביאה להערמת מכשולים להתפתחותו של הבית הלאומי, על כל צעד ושעל. על פי התכנית המקורית של החלטת סן רמו היו אמורים להיות שטחי ארץ ישראל ההיסטורית שמשני צידי הירדן המצע הגיאוגרפי של הבית הלאומי היהודי, בהתאם לגבולות ההבטחה התנכיים של ארץ ישראל (למעט חבל ארץ בצפון הארץ שהיה נתון לשליטה צרפתית). תוך כדי הדיונים על הניסוח הרשמי של כתב המנדט גמלו בליבם הבריטים למסור את שטחי עבר הירדן המזרחי לאמיר פייסל, כפיצוי על הדחתו מהשלטון בסוריה, על ידי הצרפתים, והכניסו לכתב המנדט את סעיף 25, לפיו בשטחי עבר הירדן המזרחי ניתן לדחות או למנוע את יישום הוראות כתב המנדט. הבריטים השיגו את הסכמת התנועה הציונית למהלך, תוך הבטחות מרחיקות לכת לפיתוח הבית הלאומי היהודי בעבר הירדן המערבי, שבסופו של דבר לא קוימו. בספטמבר 1922 הם הודיעו לחבר הלאומים, כי בהתאם לסעיף זה, הם לא יחילו את הוראות המנדט על שטחי עבר הירדן המזרחי. בכך נקרע חבל ארץ זה בפועל מתחומי הבית הלאומי המתפתח.

בנוסף לכך, בעקבות מעשי איבה ורצח של ערביי ארץ ישראל כלפי תושבים יהודים (מאורעות תרפ"א, פרעות תרפ"ט והמרד הערבי הגדול תרצ"ו-תרצ"ט), נסוגה הממשלה הבריטית מחלק מהתחייבויותיה לחבר הלאומים, שעמדו בבסיס קבלת המנדט. בשורה של גילויי דעת רשמיים של הממשלה הבריטית, שכונו על ידי היהודים "הספרים הלבנים", שניתנו בין השנים 1922-1939 הפרו הבריטים את הוראות כתב המנדט בנושאי עלייה והתיישבות, על ידי הגבלות שונות בשני התחומים הללו, והכבידו על התפתחותו של הבית הלאומי היהודי. עד שלבסוף התנערו גם מהתכלית של הצהרת בלפור והמנדט – הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.

בשנת 1937, בעקבות המרד הערבי שפרץ שנה קודם לכן, הקימה הממשלה הבריטית את וועדת פיל על מנת לבחון מחדש את המדיניות הבריטית בארץ ישראל. הוועדה הגיעה למסקנה, כי מאווייהם של התושבים היהודים והערבים בארץ ישראל סותרים אחד את השני ובלתי ניתנים לגישור ועל כן יש לשנות את המנדט. הוועדה התייחסה אך ורק לסכסוך היהודי ערבי בארץ ישראל והתעלמה מההקשר הרחב של התנועה ההמונית של יהודים מהגולה לארץ ישראל, שהמנדט אמור לקדם עד כדי יצירת רוב יהודי מוצק בארץ ישראל, שיאפשר את הקמתה של מדינה יהודית יציבה. הצעתה הקונקרטיה הייתה חלוקתה של ארץ ישראל המערבית לשלושה

חלקים. בחלק אחד הכולל חלק משפלת החוף ואת עמק יזרעאל והגליל – מדינה יהודית, בירושלים ובית לחם, לוד ורמלה – מובלעת בריטית הכוללת גם מסדרון לים, ובשאר האיזורים – מדינה ערבית. הערבים דחו את מסקנות הוועדה מכל וכל. בקרב היהודים נתגלו חילוקי דעות, אך הקונגרס הציוני העשרים, שהתכנס בציריך באותה שנה, דחה את הצעת החלוקה של הוועדה והסמיך את הוועד הפועל לנהל משא ומתן עבור הצעות טובות יותר לצד היהודי. בעקבות כשלון הצעת החלוקה של ועדת פיל, הוקמה בשנה שלאחר מכן ועדת וודהוד, שביקרה את המסקנות של קודמתה והציעה מפת חלוקה משלה, לפיה המדינה היהודית תכלול את שטחי עמק יזרעאל ושפלת החוף עד לרחובות. הצעתה נדחתה בתוקף על ידי היהודים.

לשיא הנסיגה הבריטית מהצהרת בלפור ומכתב המנדט הגיע שר המושבות הבריטי מקדונלד עם פרסום הספר הלבן שלו במאי 1939. על פי המדיניות החדשה, כעבור עשר שנים תוקם בארץ ישראל מדינה דו-לאומית. העלייה בחמש השנים הקרובות תוגבל ל-75 אלף יהודים, וגם זה מפני ההתחשבות במצב יהודי אירופה לנוכח התחזקות הנאציזם, וכמעט ולא תתאפשר רכישת קרקעות חדשות בארץ ישראל על ידי יהודים. היישוב היהודי בארץ הבין את המשמעות הרת הגורל של הספר הלבן ונערך למאבק במדיניות האנטי-ציונית של בריטניה. בסופו של דבר, בעקבות פריצת מלחמת העולם השנייה, התמקדה הפעילות הציונית בהאצת העלייה (העפלה) וההתיישבות הבלתי לגאליות, מתוך התפיסה, שבריטניה מעלה בתפקידה ובהתחייבויותיה ושמטה על ידי כך את הבסיס החוקי לשלטונה. אך עם זאת, עשרות אלפי יהודים התנדבו לצבא הבריטי במלחמתו בגרמניה הנאצית.

מדיניות הספר הלבן התמידה בכל שנות המלחמה ומנעה למעשה הצלה משמעותית של יהודים מאירופה. שערי ארץ ישראל נסגרו על ידי הבריטים בפני יהודים פליטי חרב, שחרגו ממכסת הסרטיפיקטים המצומצמת. כשבע מאות וששים נוסעי אניית סטרומה, שברחו מאירופה ולא הורשו להיכנס לארץ ישראל, נספו בלב ים, לאחר חודשים של נדודים ותחינות. בראשית 1944, לאחר שמרבית יהודי אירופה כבר נרצחו על ידי הגרמנים ובריטניה לא שינתה את מדיניותה, הכריז הארגון הצבאי לאומי (אצ"ל), מיסודה של תנועת בית"ר הרוויזיוניסטית, על מרד בשלטון הבריטי בארץ:

"הספר הלבן נשאר בתקפו. הוא מתגשם, למרות בגידת הערבים [תמיכתם בנאצים] ונאמנות היהודים; למרות הגיוס ההמוני לצבא הבריטי; למרות שביתת הנשק והשקט בארץ ישראל; למרות הטבח של המוני בית ישראל באירופה. ולמרות

העובדה, כי גם אחרי מיגור ההיטלריזם אין עתיד ליהודים בין עמי אירופה האכולים שנאת ישראל. שפת העובדות היא פשוטה ואיומה כאחת. הפסדנו במשך ארבע שנות המלחמה מיליונים של טובי עמנו; מיליונים אחרים עומדים בסכנת ההשמדה. וארץ ישראל סגורה ומסוגרת כי שולט בה שלטון בריטי, המגשים את הספר הלבן, **וחותר לחיסול התקווה האחרונה של עמנו**.¹¹ (הדגשה שלי א"י)

הלגיטימציה לצעד זה הוסברה בכך ש"השלטון הבריטי השלים את בגידתו המחפירה באומה העברית, ואין כל יסוד מוסרי לקיומו בארץ ישראל". כלומר, הוא מעל בשליחותו, שבעבורה ניתן לו המנדט על ארץ ישראל מידי חבר הלאומים והוסיף חטא על פשע במדיניותו האנטי-הומאנית שסגרה את שערי ארץ ישראל בפני פליטי החרב היהודים. אך האצ"ל היה במיעוט בשלב זה ושאר הקבוצות הציוניות ביישוב המתינו לכניעת גרמניה ולאחר מכן לבחירות המתוכננות בבריטניה, כדי לראות האם יחזרו הבריטים למדיניות המקורית. משנבחרה מפלגת הלייבור, והתנערה מהבטחותיה הפרו-ציוניות במהלך מערכת הבחירות והמשיכה את מדיניות הספר הלבן, הצטרפו גם שאר הקבוצות הציוניות בארץ עם הארגון הצבאי המחתרתי הגדול ביותר "ההגנה" למרד בבריטים והקימו את ארגון הגג המשותף לכל הארגונים המחתרתיים "תנועת המרי העברי". פעילות המרי המשותפת של הארגונים הצבאיים השונים נפסקה לאחר עשרה חודשי פעילות אנטי-בריטית, בשל המבוכה שנגרמה להנהגת היישוב לנוכח ההרוגים הרבים בפעולת פיצוץ מטה השלטון המנדטורי במלון המלך דוד בירושלים. פעולה שבוצעה על ידי אנשי האצ"ל בשליחות תנועת המרי העברי.

11 מנחם בגין, במחתרת, כתבים, א-ב, תל אביב: הוצאת הדר, תשי"ט-תשכ"ב.

משימת השוואת טקסטים: "הספר הלבן של מקדונאלד" מול כתב המנדט

כפי שראינו, הצהרת בלפור וכתב המנדט ביטאו הכרה בינלאומית בזכותו ההיסטורית של עם ישראל להקים בית לאומי בארץ ישראל. אך עם הזמן, ובעקבות מעשי איבה ורצח של ערביי ארץ ישראל כלפי תושבים יהודים, נוצרה מגמה נגדית שהביאה להערמת מכשולים להתפתחותו של הבית הלאומי. בשורה של גילויי דעת רשמיים של הממשלה הבריטית, שכוננו על ידי היהודים "הספרים הלבנים", שניתנו בין השנים 1922-1939 הפרו הבריטים את הוראות כתב המנדט בנושאי עלייה והתיישבות, על ידי הגבלות שונות בשני התחומים הללו, והכבידו על התפתחותו של הבית הלאומי היהודי. לשיא הנסיגה הבריטית מהצהרת בלפור ומכתב המנדט הגיע שר המושבות הבריטי מקדונלד עם פרסום הספר הלבן שלו במאי 1939. על פי המדיניות החדשה, כעבור עשר שנים תוקם בארץ ישראל מדינה דו-לאומית.

שני המסמכים, כתב המנדט¹² והספר הלבן של מקדונלד¹³, ממחישים את השינוי המהותי במדיניות הבריטית בשנות ה-30. ניתן להשוות בין שני המסמכים יחד עם התלמידים בכיתה.

שאלות מנחות להשוואה:

- כיצד מסבירה בריטניה את הצורך בפרסום הספר?
- מה מעמדו של "הבית הלאומי היהודי" בהשוואה לכתב המנדט?
- מה היחס לעלייה בהשוואה לכתב המנדט?
- מה היחס להתיישבות היהודית בהשוואה לכתב המנדט?
- מה היחס לתושבי הארץ הלא-יהודים בהשוואה לכתב המנדט?
- מהו ההסבר לשינוי שחל בעמדת בריטניה (חישבו על העיתוי 1939)?
- האם קיימה בריטניה את שהתחייבה לו בכתב המנדט?
- מה הייתה התגובה היהודית לספר הלבן של מקדונאלד?

12 לתרגום של כתב המנדט ומסמכים נוספים: http://www.worldjewishcongress.org/uploads/news/israel_rights_pdf/KiyumMetukan.pdf

13 הספר הלבן בתרגום של רשת עמל: <http://www.amalnet.k12.il/meida/history/hisi1079.htm>

התגובה היהודית	המדיניות הבריטית בשנות ה-30	ההבטחה הבריטית (הצהרת בלפור וכתב המנדט)	
<p>התנגדות למדיניות הבריטית, בחלקה אף התנגדות אלימה (בעיקר תקופת "תנועת המרי העברי"</p>	<p>"שאיפת הוד מלכותו היא הקמת מדינה פלשתינאית עצמאית תוך עשר שנים"</p>	<p>"ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל"</p>	<p>היחס למפעל הציוני</p>
<p>עליה בלתי לגאלית</p>	<p>הגבלות עלייה ואח"כ איסור כמעט מוחלט על עליית יהודים לארץ ישראל: "במשך חמש השנים הבאות תהיה העליה היהודית... בשיעור שיביא את האוכלוסייה היהודית עד כדי שליש מהאוכלוסייה הכללית".</p>	<p>"הממשל בפלשתינה, בעודו מבטיח כי הזכויות והעמדות של יתר חלקי האוכלוסייה אינם נפגעים, יסייע בתנאים נאותים לקידומה של ההגירה היהודית"</p>	<p>היחס לעלייה</p>
<p>המשך התיישבות במקומות "מותרים, עקיפת החוקים, הקמת יישובי "חומה ומגדל"</p>	<p>"חוק הקרקעות" – חוק שהגביל את הקרקעות שיכלו לרכוש יהודים בארץ ישראל.</p>	<p>"הממשל בפלשתינה... יעודד בשיתוף-פעולה עם הסוכנות היהודית כמוזכר בסעיף 4, התנחלות צפופה של יהודים על הקרקע"</p>	<p>היחס להתיישבות יהודית</p>

התגובות ביישוב היהודי

ביישוב היהודי התקבל הספר הלבן בתחושה קשה. בספר זה נסוגה בריטניה מכל התחייבויותיה ולמעשה ביקשה להרוס את המפעל הציוני להקמת מדינה יהודית, ולכן היו שקראו עליו מלחמה (בן גוריון להלן). הספר פורסם ערב מלחמת העולם השנייה, כשהיהודים באירופה סבלו מרדיפות אנטישמיות. היו ביישוב היהודי שהזהירו כי עתה יותר מתמיד חשובה עלייה חופשית לארץ ישראל (ז'בוטינסקי להלן).

"אתמול אישר הפרלמנט הבריטי את 'הספר הלבן', ואנו נכנסים עכשיו למשטר חדש, גם חיצוני וגם פנימי. הגענו לפרק חדש ביחסינו עם הממשלה האחראית בתקופה זו לגורל הארץ. אנו חייבים לערוך אחרת את יחסינו הפנימיים, כי אנו עומדים בראשית תקופה חדשה בגורל הציונות... ממשלת העם הגדול, שניסה לפני כעשרים שנה לתקן את המעוות ההיסטורי שנעשה לעם היהודי והושיט לנו עזרתו; ממשלת העם הזה בגדה בנו... ובתולדות הציונות מתחיל פרק חדש – הציונות הלוחמת.

הזכויות הבין-לאומיות, שעליהם נשענה עבודתנו במשך עשרים השנים האחרונות, קופחו על ידי ממשלת המנדט שהתחייבה לקיים אותן...לא יהודי ארץ ישראל נפגעו ב'ספר הלבן', לא עתידים נגזר. הבגידה שבגדה בנו ממשלת המנדט היא בגידה בעם היהודי, בעם היהודי שאינו עדיין בארץ ואין לו תוחלת ועתיד אלא בשובו לארץ"

(בן גוריון, במערכה, דברים בכינוס הסתדרויות הנוער, ירושלים, 24.5.1939; 'תשובתנו ל'ספר הלבן', 'ב', 158 - 160)

"אני אומר לכם, חברים נכבדים, כי אין זה מעבר... אלא אל החורבן. חורבן, למדו את המילה הזאת בעל פה, והלוואי שאנוכי אתבדה. ... הזאב אומנם ישן את שנתו: בחודשיים האחרונים ערך פחות התנפלויות על אנשינו. אבל הרי לא ייתכן כי מישוהו מאיתנו יהיה חמור חמורתיים עד כדי כך, שיאמינו כי שנתו של הזאב תאריך ימים. היא תהיה קצרה מאוד, היא תיפסק לאלתר. מיד תופיע החיה הרעה בשדותינו, כשתאבונה הוכפל. ... מי ייתן, והקדוש ברוך הוא ישמור ויציל את עם ישראל מן החלק העשירי של החלומות המתגלים לה לחיה בשעת שנתה."

מתוך: 'הקץ ל"דאלוי"', המשקיף, 30.6.1939; עולמו של ז'בוטינסקי, 430

”צפצפו על חוקיהם ועל איסוריהם! לבריטניה אבדה הזכות לתבוע צל-צילו של יחס כבוד מוסרי כלפי תחיקתה בארץ- ישראל. כל פעולתה בארץ- ישראל הנה פגיעה במוסר וביושר; כפי שבזנו לתחיקה הצארית, כן עלינו להתייחס לשלטונה של בריטניה בארצנו. בידיה של בריטניה הכוח הפיסי, והיא יכולה לעשות שם כרצונה; אבל שם אין לה יותר תוקף מוסרי. חלף הזמן בו הרגשנו שמחובתנו לתמוך בשלטון הבריטי בכל יכולתנו המוסרית, גם כשהיה הדבר בלתי-נעים ולא נוח. עבר, חלף! עתה, השלטון הבריטי בארץ-ישראל הינו עוול גלוי, מעשה של אי- צדק ציני, משולל כל הצדקה מוסרית: כל פעולה נגד חוקיו של שלטון זה הוא צו המוסר, בכל מקום הניתן לפגיעה, בכל הזדמנות שאפשר ”לצפצף” עליהם – יש למהר ולעשות זאת למען לא יהיה מאוחר...”

(ד'בוטינסקי, על אוואנטוריזם, פרסום ראשון: היינט, 26 בפברואר 1932)

הישורת האחרונה

עם תום מלחמת העולם השנייה ושואת יהודי אירופה ולאחר עליית מפלגת הלייבור לשלטון בבריטניה, דרש נשיא ארה"ב הארי טרומן מראש ממשלת בריטניה להעלות לארץ ישראל באופן מיידי מאה אלף יהודים ממחנות העקורים באירופה. בריטניה לא ששה לקבל את הדרישה האמריקאית, אך גם לא יכלה לסרב למעצמה העולמית המערבית היחידה, שנותרה לאחר המלחמה. בתגובה לכך הקימה בריטניה את הוועדה האנגלו-אמריקאית לבירור שאלת ארץ ישראל. המלצת הוועדה, שהתפרסמה לאחר חמשת חודשי בדיקה מאומצים והתקבלה פה אחד, הייתה ביטול הספר הלבן ומתן אישורי עלייה מיידיים למאה אלף יהודים ממחנות העקורים באירופה. בריטניה דחתה למעשה את המלצות הוועדה, למרות התחייבותה המוקדמת לקבלן, והקימה את ועדת המומחים "ועדת מוריסון-גריידי" לבחינת המלצות הוועדה האנגלו-אמריקאית. המלצות ועדת המומחים, שביטלו למעשה את המלצות הוועדה האנגלו-אמריקאית נדחו על ידי טרומן, שתבע להעלות מיידיית מאה אלף יהודים עקורים ולהקים מדינה יהודית "בת קיימא", כלומר לא בגבולות הצעות החלוקה של שנות השלושים.

בפברואר 1947, משהבינה בריטניה שמדיניותה הנוכחית בארץ ישראל הביאה למבוי סתום, החליטה להעביר את שאלת ארץ לפתחו של ארגון האומות המאוחדות, שהוקם זה מקרוב על חורבותיו של חבר הלאומים. בניגוד לחבר הלאומים, שלא כלל את ארצות הברית ומדינות חשובות נוספות, ונכשל למעשה בעצירת גרמניה הנאצית ובנות בריתה ובמניעת מלחמת העולם השנייה, כלל האו"ם הן את ארה"ב והן את ברה"מ, שהיו המדינות הדומיננטיות בארגון. באפריל 1947, החליטה עצרת האו"ם על הקמת ועדת אונסקו"פ – ועדת האומות המאוחדות המיוחדת לשאלת ארץ ישראל. בספטמבר 1947, הגישה הוועדה את מסקנותיה, שכללו את סיום המנדט הבריטי וחלוקת ארץ ישראל למדינה יהודית, על 62% משטחה של עבר הירדן המערבי ומדינה ערבית על 38% מהשטח. ירושלים ובית לחם היו אמורות להיות איזור בינלאומי.

עצרת האו"ם דנה במסקנות הוועדה, ולאחר שינוי גבול שהשאירו למדינה היהודית רק 55% מהשטח ולמדינה הערבית את השאר, קיבלה ב-29 בנובמבר, במה שנודע כהחלטה 181, את ההצעה לסיום המנדט תוך שמונה חודשים וחלוקת ארץ ישראל המערבית לשתי מדינות, ברוב של שלושים ושלושה תומכים מול שלושה עשר מתנגדים ועשרה נמנעים. שתי המדינות הדומיננטיות בארגון ארה"ב וברה"מ נמנו

על התומכים, זאת למרות ההתנגדות העקרונית והעקבית של הסובייטים לציונות. הבריטים הודיעו מצדם, כי שלטון המנדט יסתיים בלילה שבין ה-14 ל-15 במאי 1948, יהיה מה שיהיה.

ערביי ארץ ישראל ומדינות ערב התנגדו באופן נחרץ להחלטת האו"ם ולמחרת ההחלטה החלו התקפות רצחניות כנגד היישוב היהודי בארץ. רובו של היישוב היהודי והנהגתו קידמו בברכה את ההחלטה והחלו בהכנות למימושה. היישוב היהודי הקים את "מועצת העם" ו"מנהלת העם", שהיו אמורים לתפוס את מקומן של רשויות המנדט. מועצת העם הייתה מעין פרלמנט זמני, עד לקיומם של בחירות מסודרות, ומנתה שלושים ושבעה חברים. ומנהלת העם הייתה מעין ממשלה זמנית, שמנתה כשלושה עשר חברים, ובראשה עמד יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית – דוד בן-גוריון. לקראת עזיבת הבריטים את הארץ התכוננו מנהיגי היישוב לקראת ההכרזה על מדינת ישראל והחלו בניסוחה של הכרזת העצמאות כמסמך מכונן, המסביר, בין השאר, את הרקע ההיסטורי להקמת המדינה, את הצידוק המוסרי והחוקי שלה ואת האתוס המרכזי שלה. בסופו של דבר התקבל הנוסח המוסכם רק ערב ההכרזה. ביום ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, התכנסו חברי מועצת העם הזמנית, בבניין מוזיאון תל אביב הישן בתל אביב. בשעה ארבע אחה"צ הקריא דוד בן-גוריון את נוסח ההכרזה, שנודעה מאוחר יותר כמגילת העצמאות, וחברי המועצה שנכחו במקום חתמו עליה. חברי מועצת העם שנבצר מהם לחתום על מגילת העצמאות במועד ההכרזה חתמו עליה מאוחר יותר. בו ביום הכירה ארה"ב של אמריקה במדינה החדשה וכשלושה ימים לאחר מכן הצטרפה אליה גם ברה"מ. כאלפיים שנים לאחר אבדן הריבונות היהודית בארץ ישראל, קמה מדינת ישראל.

למחרת הכרזת העצמאות, ב-15 במאי 1948, פלשו צבאותיהם של חמש מדינות ערב: מצרים, ירדן, עיראק, סוריה ולבנון לתחומי מדינת ישראל הצעירה על מנת לחסלה. במערכה עקובה מדם, שערכה כשנה, ובמהלכה נפלו כששת אלפים חללים יהודים, הצליח צה"ל, שזה מקרוב נוסד, להדוף את הצבאות הפולשים ולהרחיב את גבולות המדינה אל מעבר לקווי תכנית החלוקה של האו"ם. צה"ל כבש שטחים נרחבים בגליל המערבי ובגליל התחתון, בפרוזדור ירושלים ובאזור באר שבע ובפתחת ניצנה. על פי קווי שביתת הנשק של 1949, מדינת ישראל התפרשה על 77% משטח ארץ ישראל המנדטורית, תחת 55% בתוכנית החלוקה של האו"ם. ירושלים וסביבתה לא הפכו לאזור בינלאומי. חלקה המערבי נכלל בשטח המדינה היהודית, שקבעה אותה כבירתה, וחלקה המזרחי היה לאזור כיבוש ירדני. תוך כשנה וחצי הכפיל היישוב היהודי את עצמו ובסוף 1949 מנה כמיליון ושלוש מאות אלף איש. רבים מן העולים

היו שרידי חרב משואת יהודי אירופה ורבים אחרים יוצאי מדינות ערב, שחלקם ברח עקב פרעות, שביצעו התושבים המקומיים ביהודים. מדינת ישראל עמדה במבחנה הקשה הראשון ויצאה כשידה על העליונה. למורת רוחם של אויביה ומבקשי רעתה היא הפכה לעובדה מדינית ומעשית.

עזרים דידיקטיים

ניתן להציג בכיתה את החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר

ציר זמן: שלבי מלחמת העצמאות

הצעה לפעילות : הכרזת העצמאות

על מנת להעמיק את הבנת התלמידים של משמעות ההחלטה כדאי להמחיש עד כמה היא לא הייתה מובנת מאליה אלא קשה ומכרעת. מתודה אחת המוצעת להמחשה היא משחק תפקידים. יש להכין מראש כרטיסיות עם שמות הנפשות הפועלות:

- מנחם בגין (מפקד האצ"ל)
- ג'ורג' מרשל (שר החוץ של ארה"ב דאז)
- מדינות ערב (איום על ישראל)
- בלום (ראש הממשלה הצרפתי לשעבר שתמך בחלוקה)

לאחר מכן נבקש מהתלמידים להתנדב ולייצג את הדוברים השונים. התלמידים יעשו סימולציה של האינטרסים והלחצים השונים. לבסוף אפשר לשאול את התלמידים מה הם היו עושים לו הם היו במקומו של בן גוריון.

השוואת מפות:

גבולות הסכמי שביתת הנשק 1949

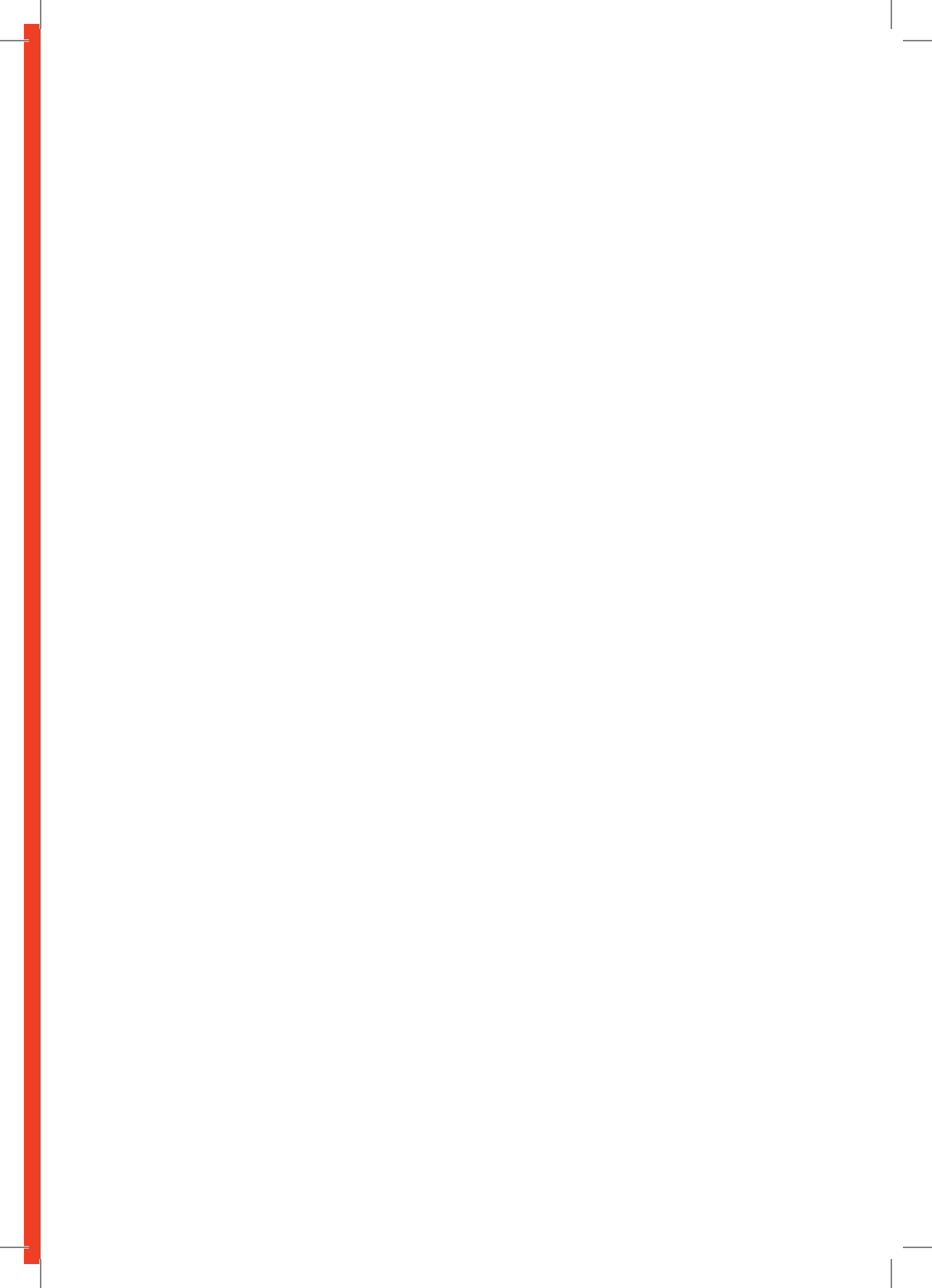

מתוך: ויקיפדיה - © כל הזכויות שמורות

תכנית החלוקה של האו"ם 1947

מתוך: אתר כנסת - © כל הזכויות שמורות

מערכי שיפור

התעוררות הלאומית של המאה ה-19: הזיקה לארץ ישראל לאורך הדורות

מטרות השיעור:

1. התלמידים יכירו מקורות ומנהגים יהודיים המשמרים מחויבות לארץ ישראל ולירושלים לאורך כל שנות הגלות.
2. התלמידים יבינו שהתנועה הציונית הפכה את הכמיהה העתיקה לפעולה מעשית למען הקמת מדינה יהודית בא"י.

מהלך השיעור:

שלב א: התעוררות לאומית במאה התשע עשרה

בעשורים האחרונים של המאה התשע עשרה החלה התעוררות לאומית יהודית. תנועת "חיבת ציון" שפעלה בשנים אלה קראה לחידוש הלאומיות היהודית, ולקראת סוף המאה התפתחה לתנועה הציונית שפעלה לכינון מדינה יהודית בארץ ישראל. התעוררות לאומית זאת ודאי הייתה קשורה לתנועה הלאומית הכללית של המאה התשע עשרה והושפעה ממנה רבות, אך בקרב ההוגים היהודים ההתעוררות הלאומית של המאה התשע עשרה הופיעה על בסיס הכמיהה היהודית ארוכת השנים לחזרה ללאומיות היהודית הקדומה.

כמיהה זאת באה לידי ביטוי במנהגים יהודיים רבים, בתפילות ובסיפורים שעברו מאב לבן. ימי האבלות על החורבן היו שיאם של הביטויים המעשיים של כמיהת הדורות לשיבת ציון, כפי שעוצבו על ידי חז"ל לאחר חורבן הבית השני ובאו לידי ביטוי בתעניות, קינות, תפילות ובמנהגים שונים, כדוגמת הצהרת כל חתן, קבל עם ועדה, תחת החופה: "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני..."¹. בכל תשעה באב קוראים יהודים את מגילת איכה, המקוננת על חורבן בית המקדש ומסתיימת בקריאה התמציתית "חדש ימינו כקדם". כל אלה מקפלים בתוכם את אותה כמיהה מתמשכת לשוב לציון ולקומם את החיים היהודים המדיניים והדתיים שאבדו. כבר עצם תפיסת המציאות ההיסטורית כ"גלות" טמנה בחובה את הנחת היסוד, שהמציאות בה אין ליהודים מדינה משלהם והם חיים בקרב עמים אחרים היא מציאות זמנית ולא טבעית והיא חייבת להשתנות.

שלב ב: הזיקה לארץ ישראל לאורך הדורות.

חלקו את הכיתה לקבוצות וחלקו להם את הכרטיסיות הבאות. כל קבוצה מתבקשת לקרוא את הקטע ולענות על השאלות. שרטטו על הלוח ציר זמן ומקמו את האירועים המופיעים בכרטיסיות: לאילו אירועים מתייחסים? מתי נכתבו?

"וְלִירוּשָׁלַיִם עֵינֶיךָ בְּרַחֲמִים תָּשׁוּב. וְתִשָּׁכַח בְּתוֹכָהּ כְּאִשֶּׁר דָּבַרְתָּ. וּבָנָה אוֹתָהּ
בְּקִרְבֹּב גְּיָמִינוּ בְּנֵי עוֹלָם. וְכִסָּא דְּוָד מִהֲרָה לְתוֹכָהּ תִּכְוֶן"
"תִּקַּע בְּשׁוֹפָר גָּדוֹל לְחֻרוֹתֵנוּ וְשָׂא נֶס לְקִבְּץ גְּלִיּוֹתֵינוּ וְקַבְּצֵנוּ יַחַד מִהֲרָה
מֵאֲרָבַע כְּנָפוֹת הָאָרֶץ לְאַרְצֵנוּ"
(מתוך התפילה)

את התפילות האלה נוהגים יהודים לומר שלוש פעמים ביום. מה הם מבקשים?

מנהגים:

- להתפלל לכיוון ארץ ישראל (ובארץ לכיוון ירושלים)
- בעת צביעת בית נוהגים להשאיר חלק לא מסויד כ"זכר למקדש"
- אכילת פירות מיובשים מארץ ישראל בט"ו בשבט
- החתן שובר כוס בחתונתו ואומר "אם אֶשְׁכַּחְךָ יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכַּח יָמִינִי, תִּדְבַּק לְשׁוֹנֵי לְחֻכֵי אִם לֹא אֶזְכְּרֶכֶּי, אִם לֹא אֶעֱלֶה אֶת יְרוּשָׁלַיִם עַל רֹאשׁ שְׂמִיחָתִי"

מה מבטאים מנהגים אלה?

כמה פעמים ביום/בשנה נזכר יהודי בחורבן ירושלים ובארץ ישראל?

לִבִּי בְּמִזְרַח וְאֲנֹכִי בְּסוֹף מַעֲרָב
אֵיךְ אֶטְעֶמָה אֶת אִשֶּׁר אִכַּל וְאֵיךְ יַעֲרֵב
אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרֵי וְאֶסְרִי, בְּעוֹד
צִיּוֹן בְּחָבֵל אָדוּם וְאֲנִי בְּכַבֵּל עָרֵב

יִקַּל בְּעֵינַי עֲזֹב כָּל טוֹב סִפְרָד, כְּמוֹ
יִקַּר בְּעֵינַי רְאוֹת עֶפְרוֹת דְּבִיר נְחָרָב
(רבי יהודה הלוי)

מהו "מזרח" ומהו "מערב" בשיר?
למה משתוקק המשורר? כמה זמן עבר מאז יציאת בני ישראל לגלות?

"ארץ ישראל היא ארץ מולדת אבותינו היקרה לנו ועד נצח לא נשכחה,
יחרד לב כל איש מאיתנו ונפשותינו משתוקקת לשוב אליה" (הרצל,
מדינת היהודים)

שימו לב: מולדת היא הארץ בה נולדת, האם הרצל נולד בישראל? מדוע
אם כן הוא קורא לה "מולדת"?

"זקני הראה לי פעם זיתים ותמרים: "הפירות הללו", הסביר לי בעיניים
מאירות, "גדלים בארץ ישראל. כל מה שמעלה את זכר ארץ ישראל מעורר
אהבה וכבוד ויקר בלב היהודי ירא השמים, כדומה לזיכרונות ימים עברו מן
הנעורים בבית אביו. [...]"

זקני היה אחד מאותם מופלגים בתורה ויראת שמים שלא עשה את תורתו
קדרום לחפור בו ולמרות סמיכתו לרבנות לא רצה להשתמש בתגה זו.
ככלות עמל יומו היה קובע עתים לתורה משעת ערב ועד חצות הלילה כל
ימות השנה. ורק בבוא 'תשעת הימים' הפסיק [הסב] ממשנתו. אז היה
קורא עם נכדיו, שהיה מושיבם ערים עד חצות הלילה, את אגדות החורבן
והגלות. והיו עיניו זולגות דמעות ויורדות על זקנו הלבן כשלג; אף אנחנו,
הילדים, לא יכולנו להתאפק אותה שעה והיינו גועים בבכיה"

(משה הס, רומי וירושלים וכתבים יהודיים אחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 40-41)

מה מספר משה הס? איפה ומתי אירעו הדברים?

סיכום ביניים:

ניתן לראות כי לאחר שיצאו ישראל לגלות לא שכחו את ארץ מולדתם, וקיוו לחזור אליה לאורך הדורות. תקווה זאת נשאו בקרבם אלפיים שנה, עד לזמנו של הרצל והציונות.

שלב ג: ההתעוררות הלאומית של המאה התשע עשרה – "אבות הציונות"

הס לא היה היחיד באותה העת שדיבר על חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל. באותה העת הופיעו באירופה הוגים יהודים כדוגמת הרבנים צבי הירש קלישר, יהודה אלקלעי ויוסף נטונק והעיתונאי דוד גורדון, שהפיצו רעיונות ותוכניות דומים לאלה של הס. כמוהו גם הם נחרדו מהמגמות האנטי לאומיות של הרפורמה ומנטישתה את הסממנים הלאומיים ביהדות ובראשם תקוות הגאולה הלאומית בציון. כמוהו גם הם התפעלו מההתעוררות הלאומית של עמי אירופה (יוונים¹, איטלקים², פולנים³, הונגרים⁴ וכו') וממאבקהם לריבונות. ההוגים היהודים של המאה ה-19 קראו לחדש את ההיבטים הלאומיים של היהדות, שנשארו רדומים מאז גלו ישראל מארצם, ולפעול למען קיבוץ גלויות (עליה), חידוש המדינה היהודית וחידוש השפה העברית.

ניתן לקרוא יחד עם התלמידים מכתביהם המופיעים להלן.

חישבו עם התלמידים: כיצד הם מתייחסים להיסטוריה ולמורשת היהודית?

אילו עקרונות של הציונות הם מביעים בדבריהם?

1 בשנת 1822 הכריזו היוונים על עצמאותם והתנתקו מהאימפריה העות'מאנית, ובשנת 1832, לאחר מלחמה ממושכת, הוכרה עצמאותם.

2 בשנת 1849 פתחו האיטלקים במרד נגד האימפריה האוסטרו-הונגרית בצפון מזרח איטליה ובשנים 1860-1859 הצליחו לשחרר את צפון מזרח איטליה, למעט ונציה ששוחררה ב-1867, ולאחדה עם נסיכויות איטלקיות מפוצלות: סרדיניה וטוסקנה בצפון מערב וממלכת שתי הסיציליות בדרום, אותה כבשו משליטה הזר. אך רק בשנת 1870 הושלם איחודה של איטליה, שרומא בירתה, לאחר כיבוש העיר מידי האפיפיור וצבאו.

3 הפולנים בפולין הקונגרסאית פתחו בשתי מרידות לאומיות כנגד האימפריה הרוסית (1832 ו-1863), אך הם לא זכו לעצמאות עד לאחר מלחמת העולם הראשונה.

4 בשנת 1848, תבעו המפגינים ההונגרים בבודפשט להתנתק מאוסטריה. בדומה לבני פולין, דרישתם התממשה רק לאחר תום מלח"ע הראשונה.

הרב יהודה אלקלעי ראש קהילת זמלין, בירת סרביה.

" תחילת הגאולה היא לפדות את ירושלים לתת גאולה בארץ לכונן קולוניות, כמו שנאמר: פרזות תשב ירושלים. ואתם תלוקטו אחד לאחד בני ישראל, ליישב את הארץ ומשיח בן דוד לא יבוא עד שתהיה הארץ מיושבת ...

ועתה עליכם המצוה הזאת קנו לכם את האחוזות העומדות על אבן המקח בשם כל ישראל, ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ ותחלקו את הארץ למידות ואיש איש מבני ישראל יקנה לו מידה אחת אחוזת נחלה בארץ כי היא חלק העולם הבא" (מתוך: מכתב, עברי אנכי, 1873)

"והנה באמת ובאמונה כי הדבר הזה הכרח גדול הוא אצלנו לקבץ פזורנו מארבע כנפות הארץ להיות באגודה אחת, כי בעוונותינו הרבים מפוזרים אנו מופרדים מאוד איש מאחיו, כי לכל מדינה ומדינה יש להם כתב ולשון מיוחד ומנהג מיוחד מה שמפריד הקיבוץ ומעכב הגאולה. מעיד אני עלי שכל ימי נצטערתי על דבר זה ולא טוב עשו אבותינו שכל כך השכחו את לשוננו הקדושה, ונעשתה אומתנו לשבעים אומות ולשוננו לשבעים לשונות אל כל המקומות אשר נפוצו בם... ולכן אין להתיימשך כי אם להשתדל ברב עוז ותעצומות להקים את לשוננו ולהעמידה ולעשות אותה עיקר והקב"ה ישפוך רוחו על המלמדים ועל התלמידים ועל הבנים ועל הבנות וילמדו לדבר צחות" (מנחת יהודה, 1840)

צבי הירש גרץ היסטוריון וחוקר יהדות ומקרא

"היהדות איננה דת של יחידים, אלא של כלל הקיבוץ, ופירושו של דבר: היהדות במובנה המדויק אינה כלל דת – אם מבינים בה בזו את היחס של בן האדם אל בוראו ותקוותיו לגורל חייו בעולם הזה – אלא היא לפי דיוק מובנה חוקת מדינה... הביטוי המוחשי למושגים מופשטים אלה הם החוקה הנגלית – תורה – וארץ הקודש. כל מעייניו של העם נתונים לשני קניינים אלה. התורה היא נשמתו וארץ הקודש גופו של אורגאניזם מדיני מיוחד במינו זה... היהדות ללא קרקע מוצק של חיי מדינה דומה לעץ נבוב מבפנים, עקור למחצה, שרק צמרתו מצמיחה עלים, אבל אין בכוחו עוד לשלוח פארות וענפים". (המבנה של ההיסטוריה היהודית, 1846)

הרב צבי הירש קלישר תלמידו של רבי עקיבא איגר

"ידידי הקורא, הסר מעטה ההרגל מעליך, אשר המון עם יחשבון, כי כרגע יריע אף יצריך משיח צדקנו, ויתקע בשופר גדול להרעיש כל יושבי תבל. לא כן, כי ראשית הגאולה על ידי התעוררות רוח נדיבים ועל ידי רצון המלכויות לקבץ מעט מני פזורי ישראל לאדמת קודש"

"לגאון ולתפארת היא לעם ישורון אשר לאהבת ארץ אבות ירושון, הנקרא נאטיאנאלע [לאומיות], וכי נופלים אנחנו מכל העמים, אשר דמם ורכושם כאפס נחשב למו נגד אהבת ארצם ועמם? שימו נא לב מה עשו אנשי איטאליען, עם פולין, מדינת אונגארין, אשר השליכו נפשם מנגד כספם וזהבם עד אשר דק יטחנו, רוח תשאם, עבור שם נחלת ארצם, ואנחנו בני ישראל אשר הארץ המפוארה משוש כל הארץ, היא לנו למורשה, ארץ אשר מכל יושבי תבל קדוש יאמר לה והיא תהילתנו, ונשים יד לפה ונהיה כאיש אשר אין רוח בו, הלא נבזינו בעיני נפשנו, אם כל העמים עשו רק לכבודם ואנחנו לא לבד כבוד אבותינו, אך כבוד ד' י"ש אשר בחר בציון אוה למושב לו, אותה נדרוש..."

(דרישת ציון, 1862)

משה הס סופר והוגה דעות, אבי הסוציאליזם הציוני

"רעיון אחד שב וניצב חי לנגדי, אם כי סבור הייתי כי כבר החנקתיו בלבי לעד: הלא הוא הרעיון על לאומיות, על אחדות שאין להפרידה ממורשת אבותי, מארץ הקודש ומעיר הנצחים, ממקום לידתה של האמונה באחדות החיים האלוהית ומברית האחוה העתידה להיכרת בין כל בני האדם"

"יהודי ירא שמיים הוא ראשית כל פטריוט יהודי. היהודי בן "האופנה החדשה", המתכחש ללאומיות הישראלית לא כופר בלבד הוא, פורש מבחינת הדת, אלא גם בוגד בעמו ובמוצאו ובמשפחתו. אילו אמת היא שהאמנציפציה של היהודים בגלות אינה יכולה לדור בכפיפה אחת עם הלאומיות הישראלית, כי עתה אין ליהודי אלא להפנות עורף לאמנציפציה" (רומי וירושלים, 1862)

התעוררות לאומית במאה התשע עשרה

מטרות השיעור:

התלמידים יכירו את הנסיבות ההיסטוריות שביב עלייתה של התפיסה הלאומית בקרב יהודים באירופה במאה התשע עשרה: האמנציפציה ותוצאותיה בתוך הקהילות היהודיות וביחסן אל הסביבה.

מהלך השיעור:

שלב א: האמנציפציה באירופה

אמנציפציה = כתב זכויות, שהעניק ליהודים באירופה שוויון זכויות חוקי ומלא.

האמנציפציה, שהעניקה ליהודים שוויון זכויות בארצות בהן חיו אפשרה ליהודים להשתלב בכל תחומי החיים בחברה הכללית האירופאית.

חישבו יחד עם התלמידים:

■ **כיצד חיו היהודים לפני קבלת האמנציפציה?** [קהילות קטנות וסגורות, חיים דתיים, עיסוק במקצועות מסורתיים ומסחר]

■ **איך לדעתכם השפיעה האמנציפציה על חיי היהודים באירופה?** [גידול במספר נישואי התערובת, גידול בהשכלה ועיסוק במקצועות חופשיים, התרחקות מהדת והמסורת היהודית, מעורבות גדולה יותר בחברה ובתרבות המקומיות]

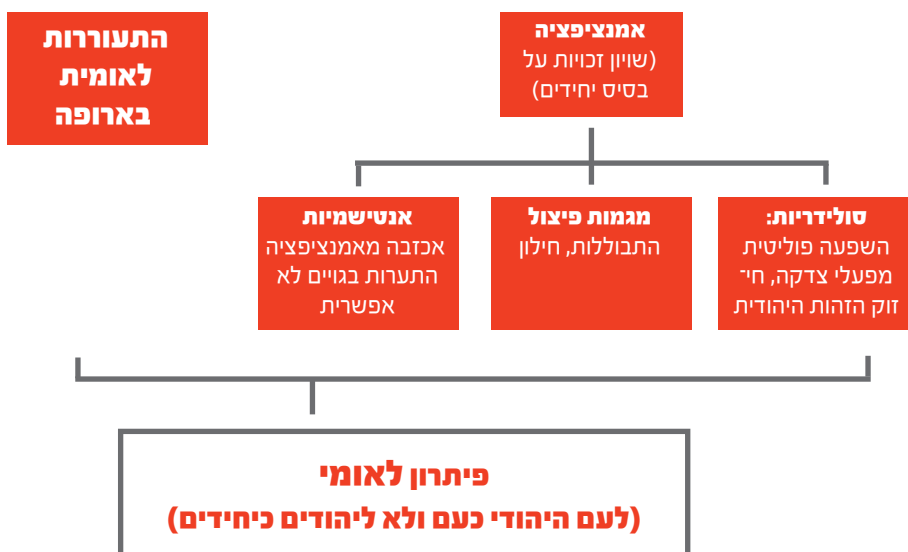
■ **מדוע הביאה האמנציפציה לגידול בגילויי האנטישמיות באירופה?** [ההתערות המוצלחת של היהודים בסביבתם הביאה דווקא להדגשת זרותם ולשנאה]

■ **כיצד השפיעה ההתעוררות הלאומית באירופה על היהודים?** [היא הציגה פתרון פוליטי לשאיפה היהודית העתיקה לחיים לאומיים עצמאיים]

האמנציפציה בה זכו יהודי מערב ומרכז אירופה במהלך המאה התשע עשרה, והמאבק לקראתה הביאו למגמות סותרות בחברה היהודית. מצד אחד, האמנציפציה הביאה למגמות פיצול ופירוד ולהזדהות של היהודים עם המדינות בהן חיו על חשבון הסולידריות היהודית ותקוות הגאולה הלאומית בציון. אך מאידך הופיעו גם מגמות

הפוכות: האפשרויות החברתיות והכלכליות, שנפתחו בפני היהודים הצמיחו אישים בעלי השפעה פוליטית ניכרת, שחרגה מארץ מגוריהם, שפעלו למען בני עמם הקרובים והרחוקים במישורים שונים.

בנוסף, האמנציפציה והתערות מוצלחת של יהודים בתחומים חדשים בחברה הסובבת, שבאה בעקבותיה, הביאו גם לתגובת נגד בדמות האנטישמיות המודרנית, שדובריה ביקשו להחזיר את הגלגל לאחור ולבטל את שוויון הזכויות לו זכו היהודים. הצלחת התנועות הלאומיות של מיעוטים לאומיים באימפריות רב לאומיות באירופה כדוגמת יוון ואיטליה, סיפקה דגם של פיתרון פוליטי מודרני מן המוכן, שהתלבש על המאווים הקמאיים.

תגובות הקהילות היהודיות לאמנציפציה

כפי שראינו, חלק מהשלכות האמנציפציה על הקהילות היהודיות היו מגמות של פיצול והתבוללות, אך היו גם תגובות הפוכות: האמנציפציה איפשרה התערות כלכלית וחברתית של היהודים בכלכלה האירופית ואיפשרה צמיחה של יהודים בעלי אמצעים וארגונים יהודיים שפעלו כדי לשמר את הסולידריות היהודית. בין אלה היו ארגון "כל ישראל חברים", משה מונטיפיורי ועיתונות יהודית ענפה. להלן מספר דוגמאות שמאפשרות להמחיש את חיי הקהילות היהודיות במאה התשע עשרה.

משימת אינטרנט – ארגון "כל ישראל חברים"

היכנסו לאתר האינטרנט של הארגון (שפועל עד ימינו) - www.kiah.org.il

בחנו את ההיסטוריה של הארגון כפי שמופיעה באתר.

■ מהי סיסמת הארגון? מה היא מביעה?

■ מהי מטרתו?

■ באילו תחומים פעל?

הקשיבו יחד עם התלמידים לשירו של חיים חפר "השר משה מונטיפיורי".⁵

■ סמנו בשיר את מעשיו של השר מונטיפיורי

■ מה ניתן ללמוד ממילות השיר על משה מונטיפיורי?

■ מה ניתן ללמוד ממנו על הקשרים בין הקהילות היהודיות בעולם?

וכך ענה השר מונטיפיורי בדיוק
סלחו לי רבותיי אך באמת אני עסוק
כי יש הרבה צרות לאחינו בעולם
הנה פוגרום ברוסיה איך לא אבוא אצלם
כי מי אם לא אני יעזור פה לכולם

וכשהיה השר מונטיפיורי בן שמונים
אז באו לביתו המלאכים הלבנים
עמדו על מיטתו וכך אמרו אליו
הקדוש ברוך הוא רוצה אותך אליו

⁵ ניתן לצפות בו בקישור <http://www.youtube.com/watch?v=BxkXjEUysc>

אמרו לו כבודו רק יבוא ויסתכל
צריך לבנות עוד חדר לקבר של רחל
ולהגביה את הכותל המערבי
לנוה שאננים יהודים יש להביא
ומי אם לא אתה יא מורי יא לבבי

והוא עלה למרכבה
ודיו לסוסים אמר
ופה מתן בסתר ושמה נדבה
ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה
ולכל היהודים שמחה וגאווה
וכל הכבוד לשר

וכשהיה השר בן מאה עוד שנה
נשקוהו מלאכים בנשיקה האחרונה
וכך את העיניים עצם הוא בבקשו
רק אבן ירושלמית מתחת לראשו

עטוף טלית של משי ונח בתוך ארון
גמר השר משה את מדעו האחרון
אך עוד יש אנשים המוכנים להישבע
שלפעמים בלילה כשהחושך בסביבה
ראו את מונטיפיורי על יד המרכבה

והוא עלה למרכבה
ודיו לסוסים אמר
ופה מתן בסתר ושמה נדבה
ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה
ולכל היהודים שמחה וגאווה
וכל הכבוד לשר

והוא עלה למרכבה
ודיו לסוסים אמר
ופה מתן בסתר ושמה נדבה
ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה
ולכל היהודים שמחה וגאווה
וכל הכבוד לשר

וכשהיה השר מונטיפיורי בן תשעים
אמרו לי תעלה כי שם למעלה מבקשים
שאל אותם השר תגידו איך אוכל
איך עלילת הדם בדמשק תבוטל

הלא צריך ללכת לפחה הנבזה
להגיד לו תתבייש ואיך מרשים דבר כזה
ואם צריך לשים לו ביד איזה בקשיש
מין מתנה גדולה אך שאיש בה לא ירגיש
אז מי אם לא אני לטורקי את זה יגיש

והוא עלה למרכבה
ודיו לסוסים אמר
ופה מתן בסתר ושמה נדבה
ופה צביטה בלחי או ליטוף של אהבה
ולכל היהודים שמחה וגאווה
וכל הכבוד לשר

וכשהיה השר מונטיפיורי בן מאה
אמר מספיק לי כבר הנשמה שלי שבעה
הלכו מיליונים לירות ופרנקים ובישליק
אבל ליהודים זה אף פעם לא הספיק

דוגמאות לעיתונות עברית במאה התשע עשרה:

מהי מטרתו של העיתון לפי כותרתו? [להודיע ולבשר ולהורות כל דבר הנדרש לאיש יהודי לדעת באשר הוא יהודי וחבר לחברת האדם]

■ בחנו את עמוד החדשות מהעיתון "הלבנון" – מה הוא מספר?

■ מאילו מקומות הוא מביא חדשות?

■ מה לדעתכם מבטא עמוד החדשות על הקשרים בין היהודים בארצות שונות?

The image shows the title page of a Hebrew newspaper titled "Libanon" (Lebanon), which was a Hebrew edition of the German newspaper "Israelit". The page is framed in red and contains the following text:

Libanon
VORMALIGE
Hebräische Ausgabe des „Israelit“

שנה השע עשרה נומער כט

הַלְבָנוֹן

מכתב עת' לבני ישראל

יוצא לאור בכל שבוע

להודיע ולבשר ולהורות כל דבר הנדרש לאיש יהודי לדעת באשר הוא יהודי וחבר לחברת האדם

אתה ידואל ברייל יצי.

דרך אַמוֹנָה בְּתֵרְתִי (הגליון ק"ט)

מחירו לשנה

באלות אשכנז 12 מלוק
באלות אשכנז 7 מלוקין א"ו
באלות אשכנז 50, 6 ר"ל
באלות אשכנז 1 פוגד טלג.
באלות אשכנז 78, 18 מלוקין.
ולמחלת או לרבע שנה בחי' או
ברבע ממחיר הקצב למעלה.

מחיר מודעות

20 פפעיני בעד כל שורה, ואם
נדפסה איזה פעמים יגיבה למחשת.
הודעת טעונה מקובלת בחנם.

הרפין להשיג את הלבנון

ע"י בוכהאלדנוג או ע"י סאטשטאט
ידעוהו מיט כשמו השבועי:
HEBR. AUSG. DES ISRAELIT
מרוסטיא ידעוהו מחשבו על ע'
האדעשטע הוצא:
J. Brill in Mainz, Deutschland
בפולין מאת:
Ch. Czernowicz, Dzikka No. 8,
in Warschau.
מאמר אשכנז לא יעלה לגענו על
מחשת הלבנון אינו חורב לגענו.
מכתב גלוי חפשי לא יקובל.

תמך בסמאך בדתונגרותם בדבר המאמאל על המאמאק – כי עתה חתרה בשנת התעוזה להעניצו ורעיו הרעים לעורר שנואה ומרים על היהודים. בנתו ח'דש הזה עורר ישראל כבולין אספה רבה והעניצו סתם סמך את פי לבלוע את ישראל כלו. וסמל פי החלת כל אלה אשר הרעו לישראל בנת האחרונה. וגם את רבך הנערה העצרת אשר נאברה סתור הקהל בסמאסע פמלאר העלה על שפתי. ואחרי כלה הכרי קראת כל האספה: וי העניצו, וי אסמאצי! ואחרי כן עכד לכנן ונמנו ומכו: (1) לשלוח סמכה תרה לאסמאצי על אשר היה הוא הראשון! באר האמא אשר הללה שאלת החודים לסמאצי על אשר היה ברז כמסותים בבקשת לפי המפשהל כי חתן רת אשר כל היהודים וכוהוד ברז כמסותים ימסדו תרת השערה כותרת של הפאליציא (עלוי ישראל) עם היהודים בנות העניצו מאשר עשו היהודים בסמאסע פמלאר! (1)

וולין – המפשהל הציגה זה לא כבוד לאור את סמסך פמך אישבי ארצת אסמארת (לכר הנגרתה) ומסמאסמך אתה יוצא לרעת כי סמסך בשנת 1880 לכר 1,006,994 נפש אדם. ולפי זה פיר רחב היהודים באמסארת כמנך עשרי שנים כמספר 184,194 נפשית. כי רחב!

פמסמך – כפי האנוגארים סוריעים כי כל היהודים יושבי סמאסע פמלאר נאספו אל המשכך ביום 21 לחדת, ובשעה הששית בערב באצתם לרשפי החודים השושנים כמלי ספר דבר כפל אשר נשאר כבת המפשהל, ועדו יענישו אם יצאו מחיור אתה ואנה. רכוש היהודים הושנים כבת האסרת אשר כותה לכלי להם עד עולם.

וכפר לוק סמורה שובה אנו שושנים: הווינך המכסך על דברי המפשהל בהונגאריה כבת הלאש השושנים כערך ניוויאצא כי סמרה לומר את הקתרה והדרישה ארת השחורים בעון הרעצ סמסמאסע פמלאר והשושע ענה את הווינך כי הוא סוכרה להאריך עור את זכו החקרה והריושית, אולי ינה אור על הסבת הדבר הזה, כי מהחורה והדרישה שניגשה עד עתה אין כיד השפשים אף להפסיד את היהודים כמפשהל.

פמלאר ישראל, כראותם כי אין חנו ואין כרתם את העניים צורדי נפשות מכני ישראל, כראותם כי לא תקו אמן כרתם את העניים להכס נפש, ותם העשילי לללות לאת התקולם לחאוח בארץ היהודים להם להכס נפש, ותם רבים לעז בראש כל הצותי – כראות בני המיסאן הכריסאנית הדבר הזה המכס אורבים על החרד המולה מוסו ליושלים ומתחמאיות המיו היהודים יי

הרשות שונת סמפצות ישראל

מלשכות לכני ישראל כסודות – כעת אשר אוניוויוראסאת הי חושבים כסחשבות רובה אם להושב את נדודי ישראל כרסאניה בארץ סוריא או לא – קסו שרים רבים ונכבדים בארץ כריסאניה לאסוף נבות ללהבלית העילה הדוא. בראש הדברה הזאת עוסדו הלאר קארל אף אפ-ספרי סבורי (ראש הכרתי העזרים כריסאניה) והגברת וויסמאטענס סמראנאפארי. סכן האוצר הוא יו בעוואן. המאנך הכריסאנית הארילאנארית ועור שני באנקים גדולים עופרים רב: לככל נרבות, ורק סכוו הנוצרים. כפול קרא אשר ראש הדברה הזאת הציאו לאור אספר כי כל יושעס והפצם הוא לזכיל סוב והסד לכני ישראל לירות לאות לכני ישראל ולכל יושבי חבל כי העצרים ככרים להם שובה על כל השוב אשר העיולים בני ישראל כמפולת והבסות וכו'. סמכספ אשר האסוף הדברה התוסדו כהלואה ע'ס לחחור את נדודי ישראל כרסאניה להחישב כסוריא כי קנו לכו חתלה שרה ולבנות בית וכל כודריש וכו' לאלה האנשים אשר הם בעלי כספך וכודרישכם בארץ סוריא וכציאו עבודה וסלמכה לרבה כמארתם העניים משפס הקריפה כרמכסה הלוואה. ואם ראשי הדברה יראו כי שוב ונכנו רדכו לקנות העניצם שרות ושאר דברים לולקם כי היהודים כרסאניה הירשת כרם לעשות כוח בארץ ישראל וכציאו עבודה וסלמכה לרבה כמארתם העניים משפס הקריפה כרמכסה הלוואה. ואם ראשי הדברה יראו כי שוב ונכנו רדכו לקנות העניצם שרות ושאר דברים לולקם כי היהודים כרסאניה הירשת כרם לעשות כוח בארץ ישראל כרסאניה כצפון ארץ סוריא, ושם אף כי יהיו סוכרים אכל נדודי ישראל כרסאניה כצפון ארץ סוריא, ושם אף כי יהיו סוכרים אכל עלותם על מלכת השולשון ישיבו לבסע על אדמתם יחשבו את מצות רחם ואמאנתם כאן כודרי וסונע – חספס המאסך ביום הראשון לסוכות וכו' הוא עולה 891 סונר ששנולין.

כרילין – כראת חושבים עוררי ישראל כרית אשכנו כי עתה

ההכרה הבינלאומית במפעל הציוני: הצהרת בלפור וכתב המנדט

מטרות השיעור:

התלמידים יכירו החלטות ומסמכים מדיניים, שביטאו הכרה בין-לאומית בזכות העם היהודי להקים מדינה יהודית בארץ ישראל.

התלמידים יבינו שמסמכים והחלטות אלה היו משמעותיים להשגת הלגיטימציה להקמתה ולקיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

מהלך השיעור:

חלק א: הצהרת בלפור

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בקיץ 1914, הכריזה התנועה הציונית על ניטרליות. עם זאת כמה מנהיגים ציוניים שישבו בלונדון באותה העת הביעו את תמיכתם הגלויה בממלכה המאוחדת ובנות בריתה וניסו לנצל את ההזדמנות של שינוי סדרי בראשית להגשמת היעד של התנועה הציונית. הבולטים שבהם היו: ד"ר חיים וייצמן, נחום סוקולוב וזאב ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי אף הגה את הקמתם של הגדודים העבריים, מתנדבים יהודיים מרחבי העולם שפעלו לכיבוש ארץ ישראל במסגרת הצבא הבריטי.

בשנת 1917 פעלו וייצמן וסוקולוב למען השגת הצהרה מממשלת בריטניה המכירה בזכותו של העם היהודי להקים מדינה ריבונית בשטחי ארץ ישראל. עוד באביב 1916 נחתם הסכם סייקס-פיקו בין אנגליה לצרפת על חלוקת ההשפעה ביניהם בשטחי האימפריה העות'מאנית במזרח התיכון. וב-1917 החלו הבריטים במערכה לכיבושה של ארץ ישראל. מאמצייהם של השניים בסיוע אישים בריטיים פרו ציוניים כליונל וולטר רוטשילד והרב רט סמואל נשאו הפעם פרי. בשני בנובמבר פרסם שר החוץ של בריטניה ארתור ג'יימס בלפור את ההצהרה המפורסמת בשם הממשלה, שבראשה עמד לויד ג'ורג':

"ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, והיא תשמש במיטב מאמציה כדי להקל על השגת מטרה זו, בתנאי מפורש שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי-

יהודיות הקיימות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני שיהודים נהנים מהם בכל ארץ אחרת".

שאלות ללימוד הצהרת בלפור:

מהם המניעים של בריטניה להעניק את הצהרת בלפור?

המניעים שהביאו לפרסום ההצהרה היו דתיים ואסטרטגיים. בלפור, ליד ג'ורג' ושרים אחרים האמינו באמונה דתית בשיבת ציון ואהדו את התנועה הציונית ובלפור עצמו אף חש כי לעולם יש חוב מוסרי כלפי העם היהודי ועליו להביא קץ לרדיפותיו ולסייע לו להקים מדינה משלו. לאחר כמה שנים, אף אמר בלפור, שבסיכומו של חשבון, היה זה המעשה הראוי ביותר שעשה בימי חייו. בהיבט האסטרטגי, בריטניה קיוותה לחזק את אחיזתה בארץ ישראל, שנמצאת במיקום אסטרטגי במעבר מאסיה לאפריקה ובשער תעלת סואץ. כמו כן רצתה לקבל את תמיכתם של יהודי ארה"ב בכניסתה למלחמת העולם הראשונה.

מה משמעותה של ההצהרה על המפעל הציוני? (חישבו מה ניסה הרצל להשיג, האם הצהרת בלפור השיגה זאת?)

מה מצהירה ממשלת בריטניה ("ממשלת הוד מלכותו") בהצהרת בלפור?

ההצהרה כוללת ארבעה חלקים:

1. בריטניה הודיעה כי היא תומכת ("מביטה בעין יפה") בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.

2. בריטניה מתחייבת לסייע בהקמת הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל.

3. בריטניה הבטיחה לשמור על זכויותיהם של הלא-יהודים בארץ ישראל.

4. בריטניה הבטיחה לשמור על זכויותיהם של היהודים מחוץ לארץ ישראל.

■ חישבו יחד עם התלמידים: מה משמעות הביטוי "בית לאומי"?

■ חשבו על ההבדל בין המושגים "בית לאומי" לשמירה על ה"זכויות האזרחיות והדתיות", ומה בין "העם היהודי" ל"עדות הבלתי יהודיות"? מה ניתן ללמוד מכך על תפיסתה של בריטניה את היהודים בארץ ישראל ביחס לתושבי הארץ הלא-יהודים?

חלק ב: כתב המנדט

באפריל 1920 התכנסו המדינות המנצחות בסן רמו שבאיטליה כדי לדון בעתיד השטחים שהיו תחת שלטון האימפריה העות'מאנית עד המלחמה. בוועידה זו הוחלט לתת לבריטניה מנדט על שטחי ארץ ישראל ממערב וממזרח לירדן כדי שתממש את הצהרת בלפור. בכך הפכה ההכרה בזכותו של העם היהודי להקים ישות מדינית בארץ ישראל לבינלאומית ולא רק בריטית.

ניסוח כתב המנדט ארך כשנתיים והושלם ביולי 1922, אז הפך למסמך משפטי בינלאומי מחייב. בסעיף 2 של כתב המנדט נכתב:

”בעל המנדט יהא אחראי להעמדת הארץ בתנאים מדיניים, אדמיניסטרטיביים וכלכליים כאלה, אשר יבטיחו את הקמתו של הבית הלאומי היהודי, כפי שנקבע בפתיחה, ואת ההתפתחות של מוסדות שלטון עצמי, וכמו כן לשמירת הזכויות האזרחיות והדתיות של כל תושבי ארץ ישראל, בלי הבדל בין עם לעם ובין דת לדת”.

כתב המנדט כלל התחייבות ליצירת תנאים להקמת הבית הלאומי לעם היהודי ובראשם ההקלה על עליית יהודים לארץ ועידוד התיישבות יהודית צפופה על הקרקע, כולל על אדמות מדינה. עוד הוא מסדיר את האזרחות הארץ ישראלית לתושבי הארץ ולעולים אליה, סוג חדש של אזרחות שלא היה קיים קודם לכן. בדומה להצהרת בלפור גם כתב המנדט לא מכיר בזכויות לאומיות של ערביי ארץ ישראל, אלא רק בזכויות הפרט וחופש הדת. ההסתדרות הציונות הוכרה כבאה כוחם של היהודים בכל הנוגע להשתתפות בבניית הבית הלאומי.

ניתוח כתב המנדט:

- מהו ההבדל העיקרי בין הצהרת בלפור לכתב המנדט (מה אופי המסמך)?
- סמנו את המשפטים המצוטטים מתוך הצהרת בלפור. מהי המשמעות של ציטוט הצהרת בלפור בכתב המנדט?
- מה מאשר חבר הלאומים בכתב המנדט? (החלקים המתחילים ב"הואיל")
- למה מתחייבת בריטניה לפי כתב המנדט? (ראו בעיקר סעיפים 7-2, 11)
- למי מיועד שטח המנדט שקיבלה בריטניה לפי כתב המנדט?
- מהו היחס לתושבי הארץ הלא-יהודים? (ראו סעיפים 2, 6, 9, 15-16, 23)

הצהרת בלפור וכתב המנדט מבטאים הכרה בינלאומית בזכותו ההיסטורית של עם ישראל לבנות בית לאומי בארץ ישראל. חשבו יחד עם התלמידים:

- איזו חשיבות יש להצהרת בלפור וכתב המנדט הבריטי בימינו, כשמדינת ישראל קיימת?
- האם גם כיום ישראל נדרשת להכרה בינלאומית?
- האם יש כאלה המערערים על זכותו של עם ישראל על ארץ ישראל?
- מה לדעתכם מוסיפה ההכרה הבינלאומית לקיומה של המדינה? האם היא נדרשת לה?

הרחבה:

הצהרת בלפור התקבלה בקרב היישוב היהודי והתנועה הציונית בהתרגשות רבה. היו שהשוו אותה אף להצהרת כורש. נחום סוקולוב, שפעל יחד עם חיים ויצמן לקבלת ההצהרה אמר עליה כי "בתוך הסערה והאש נולדו שוב העם והארץ. המאורעות הגדולים של ימי זרובבל, עזרא ונחמיה חזרו ונשנו. בית המקדש השלישי לחירויות ישראל קם לנגד עינינו".

- בחנו את הצהרת בלפור לצד הצהרת כורש. האם אתם רואים נקודות דמיון?

וּבִשְׁנַת אַחַת לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָלֹת דָּבָר ה' מִפִּי יְרֻמְיָה הַעֵיִר ה' אֶת רוּחַ כֹּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֹר קוֹל בְּכָל מַלְכוּתוֹ וְגַם בְּמִכְתָּב לְאֹמֶר. כֹּה אָמַר כֹּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס. כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקֵד עָלַי לְבָנוֹת לוֹ בֵּית בְּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה. מִי בְכֶם מְכַל עִמּוֹ יְהִי אֱלֹהֵיו עִמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבֶן אֶת בֵּית ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּירוּשָׁלַם. וְכָל הַנְּשָׂאֵר מְכַל הַמְּקֻמוֹת אֲשֶׁר הוּא גֵר שָׁם יִנְשְׂאוּהוּ אֲנָשֵׁי מְקוֹמוֹ בְּכֶסֶף וּבְזָהָב וּבְרִכּוּשׁ וּבְבִהֶמָה עִם הַנְּדָבָה לְבֵית הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בְּירוּשָׁלַם (עזרא א)

"ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, והיא תשמש במיטב מאמציה כדי להקל על השגת מטרה זו, בתנאי מפורש שלא ייעשה שום דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות והדתיות של העדות הבלתי-יהודיות הקיימות בארץ ישראל או בזכויות ובמעמד המדיני שיהודים נהנים מהם בכל ארץ אחרת" (הצהרת בלפור)

המנדט הבריטי על ארץ ישראל – תקוות ואכזבות

מטרות השיעור:

1. התלמידים יכירו את מדיניות המנדט הבריטי בארץ ישראל, ואת המעבר מתמיכה בציונות לפעולה כנגד עלייה והתיישבות יהודית (הספרים הלבנים)

2. התלמידים יכירו את התגובות ביישוב היהודי למדיניות הבריטית

3. התלמידים ירכשו מיומנות של השוואת טקסטים

מהלך השיעור:

חלק א: שינוי המגמה במדיניות הבריטית

הצהרת בלפור וכתב המנדט ביטאו הכרה בינלאומית בזכותו ההיסטורית של עם ישראל להקים בית לאומי בארץ ישראל. אך בד בבד עם התנופה שקיבלה הפרוגרמה של התנועה הציונית בעקבות הצהרת בלפור והחלטת סן רמו, נוצרה מגמה נגדית שהביאה להערמת מכשולים להתפתחותו של הבית הלאומי.

בנוסף לכך, בעקבות מעשי איבה ורצח של ערביי ארץ ישראל כלפי תושבים יהודים (מאורעות תרפ"א, פרעות תרפ"ט והמרד הערבי הגדול תרצ"ו-תרצ"ט), נסוגה הממשלה הבריטית מחלק מהתחייבויותיה לחבר הלאומים, שעמדו בסיס קבלת המנדט. בשורה של גילויי דעת רשמיים של הממשלה הבריטית, שכוננו על ידי היהודים "הספרים הלבנים", שניתנו בין השנים 1922-1939 הפרו הבריטים את הוראות כתב המנדט בנושאי עלייה והתיישבות, על ידי הגבלות שונות בשני התחומים הללו, והכבידו על התפתחותו של הבית הלאומי היהודי. עד שלבסוף התנערו גם מהתכלית של הצהרת בלפור והמנדט – הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל.

בשנת 1937, בעקבות המרד הערבי שפרץ שנה קודם לכן, הקימה הממשלה הבריטית את וועדת פיל על מנת לבחון מחדש את המדיניות הבריטית בארץ ישראל. הוועדה הגיעה למסקנה, כי מאווייהם של התושבים היהודים והערבים בארץ ישראל סותרים אחד את השני ובלתי ניתנים לגישור ועל כן יש לשנות את המנדט. הוועדה התייחסה אך ורק לסכסוך היהודי ערבי בארץ ישראל והתעלמה מההקשר הרחב של התנועה ההמונית של יהודים מהגולה לארץ ישראל, שהמנדט אמור לקדם עד

כדי יצירת רוב יהודי מוצק בארץ ישראל, שיאפשר את הקמתה של מדינה יהודית יציבה. הצעתה הקונקרטיה הייתה חלוקתה של ארץ ישראל המערבית לשלושה חלקים: מדינה יהודית, מדינה ערבית ומובלעת בריטית. הערבים דחו את מסקנות הוועדה מכל וכל. בקרב היהודים נתגלו חילוקי דעות, אך הקונגרס הציוני העשרים, שהתכנס בציריך באותה שנה, דחה את הצעת החלוקה של הוועדה.

לשיא הנסיגה הבריטית מהצהרת בלפור ומכתב המנדט הגיע שר המושבות הבריטי מקדונלד עם פרסום הספר הלבן שלו במאי 1939. על פי המדיניות החדשה, כעבור עשר שנים תוקם בארץ ישראל מדינה דו-לאומית. העלייה בחמש השנים הקרובות תוגבל ל-75 אלף יהודים, וגם זה מפני ההתחשבות במצב יהודי אירופה לנוכח התחזקות הנאציזם, וכמעט ולא תתאפשר רכישת קרקעות חדשות בארץ ישראל על ידי יהודים.

שני המסמכים, כתב המנדט⁶ והספר הלבן של מקדונלד⁷, ממחישים את השינוי המהותי במדיניות הבריטית בשנות ה-30. ניתן להשוות בין שני המסמכים יחד עם התלמידים בכיתה.

שאלות מנחות להשוואה:

- כיצד מסבירה בריטניה את הצורך בפרסום הספר?
- מה מעמדו של "הבית הלאומי היהודי" בהשוואה לכתב המנדט?
- מה היחס לעלייה בהשוואה לכתב המנדט?
- מה היחס להתיישבות היהודית בהשוואה לכתב המנדט?
- מה היחס לתושבי הארץ הלא-יהודים בהשוואה לכתב המנדט?
- מהו ההסבר לשינוי שחל בעמדת בריטניה (חישבו על העיתוי 1939)?
- האם קיימה בריטניה את שהתחייבה לו בכתב המנדט?
- מה הייתה התגובה היהודית לספר הלבן של מקדונלד?

6 לתרגום של כתב המנדט ומסמכים נוספים: http://www.worldjewishcongress.org/uploads/news/israel_rights_pdf/KiyumMetukan.pdf

7 הספר הלבן בתרגום של רשת עמל: <http://www.amalnet.k12.il/meida/history/hisi1079.htm>

התגובה היהודית	המדיניות הבריטית בשנות ה-30	ההבטחה הבריטית (הצהרת בלפור וכתב המנדט)	
<p>התנגדות למדיניות הבריטית, בחלקה אף התנגדות אלימה (בעיקר תקופת "תנועת המרי העברי"</p>	<p>"שאיפת הוד מלכותו היא הקמת מדינה פלשתינאית עצמאית תוך עשר שנים"</p>	<p>"ממשלת הוד מלכותו מביטה בעין יפה על הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל"</p>	<p>היחס למפעל הציוני</p>
<p>עליה בלתי לגאלית</p>	<p>הגבלות עלייה ואח"כ איסור כמעט מוחלט על עליית יהודים לארץ ישראל: "במשך חמש השנים הבאות תהיה העליה היהודית... בשיעור שיביא את האוכלוסייה היהודית עד כדי שליש מהאוכלוסייה הכללית".</p>	<p>"הממשל בפלשתינה, בעודו מבטיח כי הזכויות והעמדות של יתר חלקי האוכלוסייה אינם נפגעים, יסייע בתנאים נאותים לקידומה של ההגירה היהודית"</p>	<p>היחס לעלייה</p>
<p>המשך התיישבות במקומות "מותרים, עקיפת החוקים, הקמת יישובי "חומה ומגדל"</p>	<p>"חוק הקרקעות" – חוק שהגביל את הקרקעות שיכלו לרכוש יהודים בארץ ישראל.</p>	<p>"הממשל בפלשתינה... יעודד בשיתוף-פעולה עם הסוכנות היהודית כמוזכר בסעיף 4, התנחלות צפופה של יהודים על הקרקע"</p>	<p>היחס להתיישבות יהודית</p>

חלק ב: תגובת היישוב היהודי

היישוב היהודי בארץ הבין את המשמעות הרת הגורל של הספר הלבן ונערך למאבק במדיניות האנטי-ציונית של בריטניה. בספר זה נסוגה בריטניה מכל התחייבויותיה ולמעשה ביקשה להרוס את המפעל הציוני להקמת מדינה יהודית, ולכן היו שקראו עליו מלחמה:

”אתמול אישר הפרלמנט הבריטי את ‘הספר הלבן’, ואנו נכנסים עכשיו למשטר חדש, גם חיצוני וגם פנימי. הגענו לפרק חדש ביחסינו עם הממשלה האחראית בתקופה זו לגורל הארץ. אנו חייבים לערוך אחרת את יחסינו הפנימיים, כי אנו עומדים בראשית תקופה חדשה בגורל הציונות... ממשלת העם הגדול, שניסה לפני כעשרים שנה לתקן את המעוות ההיסטורי שנעשה לעם היהודי והושיט לנו עזרתו; ממשלת העם הזה בגדה בנו... ובתולדות הציונות מתחיל פרק חדש – הציונות הלוחמת. הזכויות הבין-לאומיות, שעליהם נשענה עבודתנו במשך עשרים השנים האחרונות, קופחו על ידי ממשלת המנדט שהתחייבה לקיים אותן...לא יהודי ארץ ישראל נפגעו ב’ספר הלבן’, לא עתידים נגזר. הבגידה שבגדה בנו ממשלת המנדט היא בגידה בעם היהודי, בעם היהודי שאינו עדיין בארץ ואין לו תוחלת ועתיד אלא בשובו לארץ”⁸

בסופו של דבר, בעקבות פריצת מלחמת העולם השנייה, התמקדה הפעילות הציונית בהאצת העלייה (העפלה) וההתיישבות הבלתי לגאליות, מתוך התפיסה, שבריטניה מעלה בתפקידה ובהתחייבויותיה ושמטה על ידי כך את הבסיס החוקי לשלטונה. אך עם זאת, עשרות אלפי יהודים התנדבו לצבא הבריטי במלחמתו בגרמניה הנאצית.

מדיניות הספר הלבן התמידה בכל שנות המלחמה ומנעה למעשה הצלה משמעותית של יהודים מאירופה. שערי ארץ ישראל נסגרו על ידי הבריטים בפני יהודים פליטי חרב, שחרגו ממכסת הסרטיפיקטים המצומצמת. כשבע מאות וששים נוסעי אניית סטרומה, שברחו מאירופה ולא הורשו להיכנס לארץ ישראל, נספו בלב ים, לאחר חודשים של נדודים ותחינות.

בראשית 1944, לאחר שמרבית יהודי אירופה כבר נרצחו על ידי הגרמנים ובריטניה

8 בן גוריון, במערכה, דברים בכינוס הסתדרויות הנוער, ירושלים, 24.5.1939; תשובתנו ל’ספר הלבן’, ב’, 158 - 160

לא שינתה את מדיניותה, הכריז הארגון הצבאי לאומי (אצ"ל), מיסודה של תנועת בית"ר הרוויזיוניסטית, על מרד בשלטון הבריטי בארץ:

"הספר הלבן נשאר בתקפו. הוא מתגשם, למרות בגידת הערבים [תמיכתם בנאצים] ונאמנות היהודים; למרות הגיוס ההמוני לצבא הבריטי; למרות שביתת הנשק והשקט בארץ ישראל; למרות הטבח של המוני בית ישראל באירופה. ולמרות העובדה, כי גם אחרי מיגור ההיטלריזם אין עתיד ליהודים בין עמי אירופה האכולים שנאת ישראל. שפת העובדות היא פשוטה ואיומה כאחת. הפסדנו במשך ארבע שנות המלחמה מיליונים של טובי עמנו; מיליונים אחרים עומדים בסכנת ההשמדה. וארץ ישראל סגורה ומסוגרת כי שולט בה שלטון בריטי, המגשים את הספר הלבן, **וחותר לחיסול התקווה האחרונה של עמנו**".⁹

הלגיטימציה לצעד זה הוסברה בכך ש"השלטון הבריטי השלים את בגידתו המחפירה באומה העברית, ואין כל יסוד מוסרי לקיומו בארץ ישראל". כלומר, הוא מעל בשליחותו, שבעבורה ניתן לו המנדט על ארץ ישראל מידי חבר הלאומים והוסיף חטא על פשע במדיניותו האנטי-הומאנית שסגרה את שערי ארץ ישראל בפני פליטי החרב היהודים. אך האצ"ל היה במיעוט בשלב זה ושאר הקבוצות הציוניות ביישוב המתינו לכניעת גרמניה ולאחר מכן לבחירות המתוכננות בבריטניה, כדי לראות האם יחזרו הבריטים למדיניות המקורית. משנבחרה מפלגת הלייבור, והתנערה מהבטחותיה הפרו-ציוניות במהלך מערכת הבחירות והמשיכה את מדיניות הספר הלבן, הצטרפו גם שאר הקבוצות הציוניות בארץ עם הארגון הצבאי המחתרתי הגדול ביותר "ההגנה" למרד בבריטים והקימו את ארגון הגג המשותף לכל הארגונים המחתרתיים "תנועת המרי העברי". פעילות המרי המשותפת של הארגונים הצבאיים השונים נפסקה לאחר עשרה חודשי פעילות אנטי-בריטית, בשל המבוכה שנגרמה להנהגת היישוב לנוכח ההרוגים הרבים בפעולת פיצוץ מטה השלטון המנדטורי במלון המלך דוד בירושלים. פעולה שבוצעה על ידי אנשי האצ"ל בשליחות תנועת המרי העברי.

9 מנחם בגין, במחתרת, כתבים, א-ב, תל אביב: הוצאת הדר, תשי"ט-תשכ"ב.

הכרזת העצמאות ומלחמת העצמאות

מטרות השיעור:

התלמידים יבינו שבתקופת היישוב נבנתה "המדינה שבדרך": היישוב היהודי גדל וטיפח מוסדות וארגונים בתחומי הפוליטיקה, הכלכלה, הביטחון וההתיישבות. כל זאת, יחד עם פעילות התנועה הציונית בעולם, תרמו להכרה הבינלאומית בזכותו של העם היהודי להקים את ביתו הלאומי בארץ ישראל.

יכירו את ההתנגדות האלימה של חלק מהתושבים הערבים ליישוב היהודי במאורעות שונים בתקופת המנדט ואת המלחמה בה פתחו לצד מדינות ערב נגד הקמת מדינת ישראל.

יבינו שמלחמת העצמאות אָפְּשרה, הלכה למעשה, את מימוש ההכרה הבין-לאומית במדינת ישראל ואת מימוש הכרזת העצמאות.

מהלך השיעור:

חלק א – הדרך לכ"ט בנובמבר

פתיחה: שאלו את התלמידים מה הם יודעים על כ"ט בנובמבר?

עם תום מלחמת העולם השנייה ושואת יהודי אירופה הייתה דרישה להעלות לארץ ישראל באופן מיידי מאה אלף יהודים ממחנות העקורים באירופה (בעיקר ע"י נשיא ארה"ב הארי טרומן). בתגובה לכך הקימה בריטניה את הוועדה האנגלו-אמריקאית לבירור שאלת ארץ ישראל. המלצת הוועדה, שהתפרסמה לאחר חמשת חודשי בדיקה מאומצים והתקבלה פה אחד, הייתה ביטול הספר הלבן ומתן אישורי עלייה מיידיים למאה אלף יהודים ממחנות העקורים באירופה. בריטניה הקימה לאחר מכן את ועדת המומחים "ועדת מוריסון-גריידי" לבחינת המלצות הוועדה האנגלו-אמריקאית.

בפברואר 1947, משהבינה בריטניה שמדיניותה הנוכחית בארץ ישראל הביאה למבוי סתום, החליטה להעביר את שאלת ארץ לפתחו של ארגון האומות המאוחדות, שהוקם זה מקרוב על חורבותיו של חבר הלאומים. באפריל 1947, החליטה עצרת האו"ם על הקמת ועדת אונסקו"פ – ועדת האומות המאוחדות המיוחדת לשאלת

ארץ ישראל. בספטמבר 1947, הגישה הוועדה את מסקנותיה, שכללו את סיום המנדט הבריטי וחלוקת ארץ ישראל למדינה יהודית, על 62% משטחה של עבר הירדן המערבי ומדינה ערבית על 38% מהשטח. ירושלים ובית לחם היו אמורות להיות איזור בינלאומי.

עצרת האו"ם דנה במסקנות הוועדה, ולאחר שינויי גבול שהשאירו למדינה היהודית רק 55% מהשטח ולמדינה הערבית את השאר, קיבלה ב-29 בנובמבר, במה שנודע כהחלטה 181, את ההצעה לסיום המנדט תוך שמונה חודשים וחלוקת ארץ ישראל המערבית לשתי מדינות. הבריטים הודיעו מצדם, כי שלטון המנדט יסתיים בלילה שבין ה-14 ל-15 במאי 1948, יהיה מה שיהיה.

חשבו יחד עם התלמידים: מה משמעות ההחלטה?

לעיתים קרובות אנו שומעים דעות כאילו מדינת ישראל הוקמה כתוצאה מהשוואה שעברה על העם היהודי, אך למעשה התנועה הציונית פעלה במשך עשרות שנים לפני השואה ועוד בשנות ה-20 הכירה הקהילה הבינלאומית בצורך בהקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל.

שאלו את התלמידים: מה הביא להחלטת האו"ם להקמת מדינה יהודית? האם אמנם הוקמה רק בעקבות השואה?

ניתן להציג בכיתה את החלטת האו"ם בכ"ט בנובמבר:

חלק ב – הכרזת העצמאות.

ערביי ארץ ישראל ומדינות ערב התנגדו באופן נחרץ להחלטת האו"ם ולמחרת ההחלטה החלו התקפות רצחניות כנגד היישוב היהודי בארץ. רובו של היישוב היהודי והנהגתו קידמו בברכה את ההחלטה והחלו בהכנות למימושה. היישוב היהודי הקים את "מועצת העם" ו"מנהלת העם", שהיו אמורים לתפוס את מקומן של רשויות המנדט. מועצת העם הייתה מעין פרלמנט זמני, עד לקיומם של בחירות מסודרות, ומנתה שלושים ושבעה חברים. ומנהלת העם הייתה מעין ממשלה זמנית, שמנתה כשלושה עשר חברים, ובראשה עמד יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית – דוד בן-גוריון. לקראת עזיבת הבריטים את הארץ התכוננו מנהיגי היישוב לקראת ההכרזה על מדינת ישראל והחלו בניסוחה של הכרזת העצמאות כמסמך מכונן, המסביר, בין השאר, את הרקע ההיסטורי להקמת המדינה, את הצידוק המוסרי והחוקי שלה ואת האתוס המרכזי שלה. בסופו של דבר התקבל הנוסח המוסכם רק ערב ההכרזה. ביום ה' באייר תש"ח, 14 במאי 1948, התכנסו חברי מועצת העם הזמנית, בבניין מוזיאון תל אביב הישן בתל אביב. בשעה ארבע אחה"צ הקריא דוד בן-גוריון את נוסח ההכרזה, שנודעה מאוחר יותר כמגילת העצמאות, וחברי המועצה שנכחו במקום חתמו עליה. חברי מועצת העם שנבצר מהם לחתום על מגילת העצמאות במועד ההכרזה חתמו עליה מאוחר יותר. בו ביום הכירה ארה"ב של אמריקה במדינה החדשה וכשלושה ימים לאחר מכן הצטרפה אליה גם ברה"מ. כאלפיים שנים לאחר אבדן הריבונות היהודית בארץ ישראל, קמה מדינת ישראל.

הצעה לפעילות: הכרזת העצמאות

על מנת להעמיק את הבנת התלמידים של משמעות ההחלטה כדאי להמחיש עד כמה היא לא הייתה מובנת מאליה אלא קשה ומכרעת. מתודה אחת המוצעת להמחשה היא משחק תפקידים. יש להכין מראש כרטיסיות עם שמות הנפשות הפועלות:

- מנחם בגין (מפקד האצ"ל)
- ג'ורג' מרשל (שר החוץ של ארה"ב דאז)
- מדינות ערב (איום על ישראל)
- בלום (ראש הממשלה הצרפתי לשעבר שתמך בחלוקה)

לאחר מכן נבקש מהתלמידים להתנדב ולייצג את הדוברים השונים. התלמידים יעשו סימולציה של האינטרסים והלחצים השונים. לבסוף אפשר לשאול את התלמידים מה הם היו עושים לו הם היו במקומו של בן גוריון.

חלק ג – מלחמת העצמאות

מלחמת העצמאות התחילה למעשה אחרי החלטת האומות המאוחדות על הקמת מדינת ישראל ב-29 בנובמבר 1947. ערביי ארץ ישראל ומדינות ערב התנגדו באופן נחרץ להחלטת האו"ם ולמחרת ההחלטה החלו התקפות רצחניות כנגד היישוב היהודי בארץ.

למחרת הכרזת העצמאות, ב-15 במאי 1948, פלשו צבאותיהם של חמש מדינות ערב: מצרים, ירדן, עיראק, סוריה ולבנון לתחומי מדינת ישראל הצעירה על מנת לחסלה. במערכה עקובה מדם, שערכה כשנה, ובמהלכה נפלו כששת אלפים חללים יהודים, הצליח צה"ל, שזה מקרוב נוסד, להדוף את הצבאות הפולשים ולהרחיב את גבולות המדינה אל מעבר לקווי תכנית החלוקה של האו"ם. צה"ל כבש שטחים נרחבים בגליל המערבי ובגליל התחתון, בפרוזדור ירושלים ובאזור באר שבע ובפתחת ניצנה. על פי קווי שביתת הנשק של 1949, מדינת ישראל התפרשה על 77% משטח ארץ ישראל המנדטורית, תחת 55% בתוכנית החלוקה של האו"ם. ירושלים וסביבתה לא הפכו לאזור בינלאומי. חלקה המערבי נכלל בשטח המדינה היהודית, שקבעה אותה כבירתה, וחלקה המזרחי היה לאזור כיבוש ירדני. תוך כשנה וחצי הכפיל היישוב

היהודי את עצמו ובסוף 1949 מנה כמיליון ושלוש מאות אלף איש. רבים מן העולים היו שרידי חרב משואת יהודי אירופה ורבים אחרים יוצאי מדינות ערב, שחלקם ברח עקב פרעות, שביצעו התושבים המקומיים ביהודים. מדינת ישראל עמדה במבחנה הקשה הראשון ויצאה כשידה על העליונה. למורת רוחם של אויביה ומבקשי רעתה היא הפכה לעובדה מדינית ומעשית.

ציר זמן: שלבי מלחמת העצמאות

השוואת מפות:

גבולות הסכמי שביתת הנשק 1949

מתוך: ויקיפדיה - © כל הזכויות שמורות

תכנית החלוקה של האו"ם 1947

מתוך: אתר כנסת - © כל הזכויות שמורות

בחנו יחד עם התלמידים את המפות: מהם ההבדלים הגיאוגרפיים בין הצעת החלוקה וקווי שביתת הנשק?

אודות המכללה למדינאות

המכללה למדינאות נוסדה בשנת תשס"ז 2007 במטרה להצמיח מנהיגות ציבורית בעלת חזון מעמיק, זהות יהודית מפותחת, ידע נרחב ויכולת אישית להוביל את מדינת ישראל למימוש יעדיה ההיסטוריים.

אנו מאמינים שמנהיגות כזו תצמח מתוך לימוד מעמיק ורב תחומי של שאלות זהות וסוגיות מדיניות, העומדים בראש סדר היום של העם היהודי ומדינת ישראל, יחד עם ליווי אישי ופיתוח קבוצתי בקרב צעירים המהווים את עתודת המנהיגות בחברה הישראלית.

